

Μνήμων

Τόμ. 29 (2008)

...Η Δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του "αντικομμουνιστικού αγώνος" 1958-1961

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.11](https://doi.org/10.12681/mnimon.11)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ Ι. Δ. (2011). .Η Δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του "αντικομμουνιστικού αγώνος" 1958-1961. *Μνήμων*, 29, 199-241. <https://doi.org/10.12681/mnimon.11>

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

... Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΔΥΣΧΕΡΗΣ;
Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ
ΤΟΥ «ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ» 1958-1961

Το ιδεολογικό πλαίσιο

Λυδία λίθο για τη συμμετοχή των πολιτικών δυνάμεων στον αγώνα για τη διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας στην Ελλάδα της περιόδου 1946-67 αποτελούσε η στάση τους απέναντι στον κομμουνισμό. Το ίδιο κριτήριο καθόριζε τη σχέση των πολιτών με τον κρατικό μηχανισμό. Την ενδεδειγμένη ιδεολογική τοποθέτηση απέδιδε ο όρος («εθνικοφροσύνη»). Ήδη στη διάρκεια της Κατοχής, το ιδεολογικό αυτό σχήμα είχε χρησιμεύσει ως κοινός τόπος για τις ετερογενείς δυνάμεις που αντιτάχθηκαν στην προσπάθεια των κομμουνιστών να ελέγξουν τις μεταπολεμικές εξελίξεις μέσα από έναν ευρύ πολιτικό και κοινωνικό συνασπισμό, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ). Μετά την εκδήλωση του εμφυλίου πολέμου, η αίσθηση θανάσιμης απειλής που κατέλαβε τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις του λεγόμενου αστικού χώρου ώθησε πολλά μετριοπαθή στοιχεία να υιοθετήσουν, όπως και οι αντίπαλοί τους της Δεξιάς, το σχήμα της εθνικοφροσύνης ως πλαίσιο πολιτικώς ορθής συμπεριφοράς.¹ Ακόμα πιο καθοριστική υπήρξε η εμπειρία της εμφύλιας διαμάχης για τα στελέχη του στρατεύματος, που στο εξής θα ερμήνευαν το ρόλο τους όχι μόνον ως υπερασπιστές του εθνικού εδάφους αλλά και ως φύλακες του «κρατούντος» κοινωνικού και πολιτικού συστήματος. Ενδεικτική είναι η ακόλουθη φράση αξιωματικού με ενεργό συμμετοχή στον «αντικομμουνιστικό αγώνα» των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων:

Ημείς οι ζήσαντες το δράμα του Ελληνικού λαού κατά τα Δεκεμβριανά και

1. Βλ. τα παραδείγματα που αναφέρει ο Στρατής Μπουρνάζος, «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο: Η ένταξη του Εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο 'διηθητός ιός' του κομμουνισμού και ο ρόλος της 'αναμόρφωσης'», *Δοκιμές* (ειδικό τεύχος: *Το εμφύλιο δράμα*) 6 (1997) 131.

τον συμμοριτοπόλεμον και αγωνισθέντες με τα τέκνα αυτού επί του πεδίου της μάχης, πιστεύομεν ότι δυνάμεθα να έχωμεν περισσότερα δικαιώματα εκείνων οι οποίοι δεν έζησαν τας τραγικάς εκείνας ημέρας και δεν επόνεσαν ως ημείς βλέποντες εκ του πλησίον την δυστυχίαν του αγωνιζομένου λαού μας.²

Η εθνικοφροσύνη ήταν μια χαλαρή έννοια με βασικούς άξονες την προσήλωση στα «εθνικά ιδεώδη» και τη διαρκή επαγρύπνηση απέναντι στον κατεξοχήν εθνικό κίνδυνο, εξωτερικό και εσωτερικό, τον κομμουνισμό. Στα «εθνικά ιδεώδη» συγκαταλέγονταν οι «κατευθύνσεις» μιας ιστορικά αυθαίρετης κατασκευής του 19ου αιώνα, του λεγόμενου «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»,³ αλλά και τα κατάλοιπα της Μεγάλης Ιδέας, κυρίως η διεκδίκηση της Κύπρου και της Βόρειας Ηπείρου. Η κομμουνιστική απειλή ταυτιζόταν με τον «προαιώνιο εχθρό της φυλής», το λεγόμενο «σλαβικό κίνδυνο». Όσο για το κοινωνικό μήνυμα της εθνικοφροσύνης, αυτό περιοριζόταν κατ' ουσίαν στο πρόταγμα της υπέρβασης των ταξικών αντιθέσεων χάριν της εθνικής ενότητας.

Η εθνικοφροσύνη και η άλλη όψη της, ο αντικομμουνισμός, δεν απηχούσαν απλώς την κληρονομιά του μεσοπολέμου και του εμφυλίου. Χρωστούσαν αρκετά και στην εμπειρία άλλων χωρών, ιδίως των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου η αντικομμουνιστική φοβία είχε υπονομεύσει αρκετές αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας.⁴ Η εθνικοφροσύνη και ο αντικομμουνισμός, έννοιες ιδιαίτερα δεκτικές σε διασταλτική ερμηνεία, ενοφθαλμίστηκαν στην έννομη τάξη της χώρας μέσω των «εκτάκτων μέτρων» για την ασφάλεια του κράτους που εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο της κλιμάκωσης του εμφυλίου. Μέρος του

2. Υπόμνημα αντιστρατήγου ε.α. Νικολάου Γωγούση, (Απρίλιος;) 1964, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (στο εξής: ΕΛΙΑ), Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

3. Για τις ρίζες του «ελληνοχριστιανικού» ιδεολογήματος στο 19ο αιώνα, βλ. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Η ανάσχεση του Διαφωτισμού και ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος», στο ίδιο, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1977, ²1993, σ. 404. Paschalis Kitromilides, «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», *Journal of the Hellenic Diaspora* VI.4 (1979) 11–13· Nikos Chrysoloras, «Why Orthodoxy? Religion and Nationalism in Greece», *Studies in Ethnicity and Nationalism* 4.1 (2004) 51–5. Σε χρήσιμες επισημάνσεις για τη λειτουργία του ιδεολογήματος ως «κοινωνικοπολιτικού στερεότυπου» προβαίνει η Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, «Αντιπαράθεσεις των κυρίαρχων ρευμάτων κατά τον 20ό αιώνα: Η αποτύπωση του ελληνοχριστιανικού ιδεολογήματος», Π.Μ. Κιτρομηλίδης και Τ.Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833–2002*, τ. Α', Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, 2004, σ. 69–70, 72–73. Για την ιδεολογική χρήση του όρου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο βλ. Ioannis D. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism and Anti-Americanism in Post-War Greece, 1945–67*, Aldershot, Ashgate Publishers, 2007, σ. 32–6.

4. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922–1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σ. 479–87.

νομικού αυτού οπλοστασίου, ιδίως ο αναγκαστικός νόμος 509/1947 που έθετε εκτός νόμου το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) και τις συνδεδεμένες με αυτό οργανώσεις και ποινικοποιούσε κάθε συναφή δραστηριότητα, διατηρήθηκε σε ισχύ παρά την έναρξη εφαρμογής του αναθεωρημένου Συντάγματος, το 1952.⁵ Για τον αυστηρότερο κολασμό όσων σχετίζονταν με τον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ στην Ελλάδα ανασύρθηκε ο αναγκαστικός νόμος 375/1936 «περί κατασκοπείας», ο οποίος, μεταξύ άλλων, διατήρησε την αρμοδιότητα των στρατοδικείων στην εκδίκαση πολιτικών εγκλημάτων για τη δίωξη της κομμουνιστικής δραστηριότητας εξακολουθώντας η προσφυγή στο μέτρο της διοικητικής εκτόπισης ατόμων που κρίνονταν επικίνδυνα για τη δημόσια ασφάλεια: για τον έλεγχο και τη χειραγώγηση των «εθνικώς υπόπτων» πολιτών ήταν διαθέσιμο ένα ευρύ φάσμα διοικητικών πρακτικών, όπως τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» ή το καθεστώς επιτήρησης των παραμεθωρίων περιοχών.⁶ Θέτοντας ως κριτήρια την προσήλωση στα εθνικά ιδεώδη και στο υφιστάμενο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, η εθνικοφροσύνη και ο αντικομμουνισμός ενέπνευσαν μια σειρά νομοθετημάτων, δικαστικών αποφάσεων και διοικητικών πρακτικών που συντήρησαν το διαχωρισμό των Ελλήνων σε «εθνικόφρονες» και «μιάσματα» καθ' όλη τη μετεμφυλιακή περίοδο.⁷

5. Το κείμενο του Συντάγματος, το οποίο είχε εκπονηθεί μεταξύ 1946 και 1949, στη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 για την παιδεία, αναφερόταν ρητά στις ιδεολογικές κατευθύνσεις «του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού», ενώ σύμφωνα με το άρθρο 100, οι δημόσιοι υπάλληλοι όφειλαν να ασπάζονται τα «εθνικά ιδεώδη», αποτασσόμενοι ιδεολογίες που αποσκοπούσαν στη βίαιη ανατροπή «του υφισταμένου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος».

6. Για εκτενή ανάλυση για τα «μέτρα ασφαλείας» της εμφυλιακής και μετεμφυλιακής περιόδου και χρήσιμες επισημάνσεις για το ιδεολογικό τους υπόβαθρο, βλ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, ό.π., σ. 451-599.

7. Νίκος Αλιβιζάτος, «'Έθνος' κατά 'λαού' μετά το 1940», Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός - ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1983, σ. 87-90· David Close, *The Origins of the Greek Civil War*, Λονδίνο, Longman, 1995, σ. 123-33· Nikiforos P. Diamandouros, «Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends», R. Clogg (επιμ.), *Greece in the 1980s*, Λονδίνο, Macmillan, 1983, σ. 52-3· Δημήτρης Δημητράκος, «Η ιδεολογία των κομμάτων στη σύγχρονη Ελλάδα», Γ.Δ. Κοντογιώργης (επιμ.), *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, 1977, σ. 232-4· Βασίλης Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων: Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2002, σ. 99-100· Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», John O. Iatrides (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, σ. 571-5. Για τον αντικομμουνισμό ως αναπόσπαστο στοιχείο της εθνικοφροσύνης και τις προπολεμικές καταβολές της τελευταίας, βλ. Γούναρης, ό.π., σ. 26-31, 38-9.

Το κράτος και οι μηχανισμοί του συστηματικά αναπαρήγαγαν το λόγο του αντικομμουνισμού και της εθνικοφροσύνης. Στη διαδικασία αυτή ξεχωριστή θέση κατείχε η διδασκαλία της ιστορίας. Ο «σλαβοκομμουνισμός», μάθαιναν οι μαθητές της Έκτης Δημοτικού από σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας του 1956, είχε καλλιεργηθεί από «πράκτορες των προαιωνίων εχθρών της Φυλής» με σκοπό τη διάλυση της εθνικής ενότητας.⁸ Στις αρχές του 1959, την κυβέρνηση Καραμανλή απασχόλησε η ανάγκη «προσαρμογής» του μαθήματος της ιστορίας στις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου, προκειμένου «να καταδειχθή ο αδιάλειπτος αγών του Σλαβισμού κατά της Ελλάδος».⁹ Αυτό ήταν ένα από τα κεντρικά μηνύματα του χαιρετισμού που απηύθυνε ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής για τη δέκατη επέτειο της νίκης κατά το «συμμοριτοπόλεμο». Ο Μακεδόνας πολιτικός περιέγραψε τη μάχη κατά του κομμουνισμού ως ζήτημα «φυλετικής και εθνικής υπάρξεως» και «συνέχισιν όλων εκείνων των αγώνων τους οποίους διεξήγαγε το έθνος διά να διαφυλάξη ελευθέραν την γην εις την οποίαν ερρίζωσε και την οποίαν ελάμπρυνε διά του πολιτισμού».¹⁰ Στο ίδιο πνεύμα διεξαγόταν η «διαφώτιση» των στρατευμένων. Σχετικό εγχειρίδιο που εξέδωσε το Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ), το 1961, προειδοποιούσε ότι ο κομμουνισμός δεν απειλούσε μόνον το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα· συνιστούσε διαρκή «απειλήν καθαρώς κατά της εθνικής και φυλετικής μας υποστάσεως», αφού σκοπό είχε να παραδώσει τη βόρεια Ελλάδα στους Βούλγαρους, να αλλοιώσει την εθνική συνείδηση των Ελλήνων και να οδηγήσει στον «ολοκληρωτικόν αφανισμόν της φυλής μας»· έβγαине, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι οι ιδιότητες του «Έλληνα» και του «κομμουνιστή» ήταν εξ ορισμού ασύμβατες.¹¹

8. Λώρης Κουλλαπής, «Η εικόνα των Βουλγάρων και των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου 1950-1990», Α. Καψάλης, Κ. Μπονίδης και Α. Σιπητάνο (επιμ.), *Η εικόνα των «άλλου»/γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών*, Αθήνα, «Τυπωθήτω»-Δαρδανός, σ. 366, σημ. 13.

9. Περίληψις δραστηριοτήτων Επιτροπής εξ Υπουργών και Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής (περίοδος από 1.1.59 έως 31.3.59), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

10. Στο ίδιο μήνυμα ο κομμουνισμός συνδεόταν με «όλους συγχρόνως τους κινδύνους» που διέτρεξε η Ελλάδα από την ημέρα της ανεξαρτησίας της και χαρακτηριζόταν ως η μεγαλύτερη ανασχετική δύναμη της προκοπής του έθνους και ο πλέον αμείλικτος εχθρός «εκάστης τάξεως χωριστά, ιδιαιτέρως δε του αγρότου και του εργάτου»: Μήνυμα για την επέτειο της μάχης του Γράμμου, 28 Αυγούστου 1959, *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα* (στο εξής: *Καραμανλής*), επιμ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, τ. 4, Αθήνα, Ίδρυμα Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή - Εκδοτική Αθηνών, 1995, σ. 150-1.

11. Γενικών Επιτελείον Στρατού, 3ον Επιτελικόν Γραφείον, *Στρατιωτικός Κανονισμός: Εθνική και ηθική αγωγή του στρατεύματος*, μέρος III, *Διαφώτισις*, Αθήνα, Στρατιωτικό Τυπογραφείο, Ιούνιος 1961, σ. 103.

Ο εσωτερικός εχθρός

Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός παρείχαν το ιδεολογικό έρεισμα για την άρνηση της νομιμοποίησης του κομμουνιστικού κόμματος και τον εξοβελισμό της Αριστεράς στο πολιτικό περιθώριο. Από τη σύστασή του, το 1951, το κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) τελούσε υπό τη δαμόκλειο σπάθη της αντικομμουνιστικής νομοθεσίας. Παρ' όλα αυτά, λειτούργησε νόμιμα αν και όχι απρόσκοπτα, μέχρι την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας, τον Απρίλιο του 1967.

Ως προς τη σχέση της με το ΚΚΕ, η ΕΔΑ, παρά την παρουσία ετερογενών στοιχείων στους κόλπους της, τελούσε υπό την καθοδήγηση της εξόριστης κομμουνιστικής ηγεσίας. Ο ρόλος της για το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα ενισχύθηκε μετά τις εξελίξεις που δρομολόγησε το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και η καταδίκη της σταλινικής προσωπολατρίας. Ακολούθησαν η καθαίρεση του Νίκου Ζαχαριάδη από την ηγεσία του ΚΚΕ, το Μάρτιο του 1956, η ανασυγκρότηση της ΕΔΑ ως ενιαίου κομματικού οργανισμού, τον Ιούλιο του ίδιου έτους, και η απόφαση της 8ης Ολομέλειας του ΚΚΕ, το Φεβρουάριο του 1958, να διαλύσει τον παράνομο μηχανισμό του κόμματος στην Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, η εξόριστη κομμουνιστική ηγεσία ενέτεινε τον έλεγχό της πάνω στη νόμιμη έκφραση του κομμουνιστικού κινήματος. Μία αποτελεσματική μέθοδος ελέγχου υπήρξε η προώθηση μελών του ΚΚΕ σε ηγετικές θέσεις της ΕΔΑ. Κατά την 8η Ολομέλεια, στελέχη που συγκροτούσαν το «στενό κομματικό κέντρο» στην ΕΔΑ αναδείχτηκαν, χωρίς να αναφέρονται τα πραγματικά τους ονόματα, σε τακτικά της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Ανάμεσά τους ήταν και ο γραμματέας της ΕΔΑ και διευθυντής της *Αυγής* Μανόλης Γλέζος.¹² Ωστόσο, στελέχη του ΚΚΕ εξακολούθησαν να στέλνονται παράνομα στην Ελλάδα, με κορυφαίο επισκέπτη το γενικό γραμματέα του Κόμματος Κώστα Κολιγιάννη. Οι κινήσεις αυτές ήταν δυνατό να θέσουν σε κίνδυνο όχι μόνον την ασφάλεια των μελών της ΕΔΑ αλλά και τη νόμιμη λειτουργία του κόμματος.¹³ Πράγματι, οι επαφές του Κολιγιάννη στην Αθήνα, τον Αύγουστο του 1958, δεν διέφυγαν της προσοχής των υπηρεσιών ασφαλείας και, μερικούς μήνες αργότερα, θα οδηγούσαν στη σύλληψη του Γλέζου και άλλων στελεχών της ΕΔΑ.¹⁴ Η ουσιαστική μετατροπή της ΕΔΑ σε νόμιμη εκδοχή του ΚΚΕ επιταχύνθηκε μετά το Α' Συνέδριό της, στα τέλη του 1959, και επισφραγίστηκε με την ανάδειξη είκοσι πέντε ηγετικών

12. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ' (1955-1961), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1978, σ. 372-3· Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2001, σ. 230.

13. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', ό.π., σ. 378, 464.

14. Στο ίδιο, σ. 376-9.

στελεχών της σε μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος κατά το 8ο Συνέδριό του, το καλοκαίρι του 1961.¹⁵

Η δίωξη της «κομμουνιστικής» δραστηριότητας και η παρενόχληση της Αριστεράς ουδέποτε κατέπαυσαν κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο. Βέβαια, οι εκτελέσεις κομμουνιστών σταμάτησαν οριστικά μετά το 1953 και ο αριθμός των κρατουμένων για πολιτικά αδικήματα μειώθηκε δραματικά έπειτα από τα μέτρα επιείκειας που εισήγαγαν οι κυβερνήσεις του Νικολάου Πλαστήρα στα 1950-52 και εφάρμοσαν, σε πιο περιορισμένη έκταση, οι διάδοχοι κυβερνήσεις. Από την άλλη πλευρά, πάνω από 1.570 πολιτικοί κρατούμενοι καταγράφηκαν την 1η Φεβρουαρίου του 1961,¹⁶ ενώ, μεταξύ 1953 και 1961, το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης επιβλήθηκε σε 1.138 περιπτώσεις.¹⁷

Κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων κυβερνήσεων Καραμανλή, στα 1955-58, η καταστολή του κομμουνισμού φαίνεται να κινήθηκε σε επίπεδα «ρουτίνας». Η ανησυχία που προξένησε η εκλογική σύμπραξη της ΕΔΑ με τα κόμματα του Κέντρου στις αρχές του 1956 καταλάγιασε μετά την επικράτηση της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως (ΕΡΕ) και την περιορισμένη κοινοβουλευτική παρουσία της Αριστεράς. Πέρα από τις επείγουσες ανάγκες της οικονομίας, την προσοχή της κυβέρνησης αποσπούσε η συνεχιζόμενη όξυνση του Κυπριακού, οι έντονες εσωτερικές αντιδράσεις για το ζήτημα αυτό, ιδίως το κλίμα δυσaráρεσκιας για τη στάση των δυτικών συμμάχων, που διευκόλυνε την επίθεση φιλίας από τη Μόσχα και τους δορυφόρους της. Δύο, τουλάχιστον, από τα ισχυρά ερείσματα της εξουσίας διατύπωναν τη δυσaráρεσκιά τους για την τροπή των πραγμάτων. Σε μακροσκελή έκθεση προς το State Department, το Νοέμβριο του 1957, ο επιτετραμμένος των Ηνωμένων Πολιτειών έκανε λόγο για χαλάρωση της επαγρύπνησης των αρχών απέναντι στη διείσδυση της κομμουνιστικής επιρροής σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου. Ο ίδιος απέδιδε την εξέλιξη αυτή

15. Στο ίδιο, σ. 505 και Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Δ' (1961-1964), Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1986, σ. 44-7· Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 262-3.

16. Εμμανουήλ Καλτσά, «Εκτόπισις Κομμουνιστών υπό Επιτροπών Δημοσίας Ασφαλείας, κείμενον εγκεκριμένον υπό Υφυπουργείου Εσωτερικών», 23 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59». Βλ. και Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, ό.π., σ. 577-8, σημ. 116· Ρούσσος Σ. Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος: Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και τάξεις στην Ελλάδα, 1924-74*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1978, σ. 163-4.

17. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 580. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους 57 βουλευτές που ανήκαν στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΔΑ μετά τις εκλογές του 1958, οι 45 είχαν κατά καιρούς εκτοπιστεί: Εμμανουήλ Καλτσά, «Εκτόπισις Κομμουνιστών υπό Επιτροπών Δημοσίας Ασφαλείας, κείμενον εγκεκριμένον υπό Υφυπουργείου Εσωτερικών», 23 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

όχι τόσο στη δραστηριότητα του ΚΚΕ αλλά στην απήχηση της σοβιετικής προπαγάνδας¹⁸ – ερμηνεία αρκετά απλουστευτική, αφού παρέβλεπε τον αντίκτυπο του Κυπριακού και υπερεκτιμούσε τις δυνατότητες της Μόσχας. Επίσης, σύμφωνα με στρατιωτική πηγή, τα αντικομμουνιστικά μέτρα της κυβέρνησης Καραμανλή δεν κρίνονταν επαρκή από μέλη του συνωμοτικού πυρήνα που θα οργάνωνε το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967.¹⁹

Την ίδια περίοδο η ΕΔΑ ακολούθησε τακτική ευρείας συνεργασίας με το χώρο της Κεντροαριστεράς και σύγκλισης με προσωπικότητες και σχηματισμούς του λεγόμενου αστικού πολιτικού κόσμου.²⁰ Ήδη από τις παραμονές των εκλογών του 1958, η ΕΔΑ είχε προσεγγίσει τον ηγέτη του Κόμματος των Προοδευτικών Σπύρο Μαρχεζίνη, ο οποίος επανειλημμένα εμφανίστηκε ως υπέρμαχος της διεθνούς ύφεσης και της εθνικής συμφιλίωσης, ασκώντας κριτική στις κυβερνήσεις Καραμανλή. Εντύπωση προκάλεσε η πρωτοβουλία του Μαρχεζίνη να επισκεφτεί τη Μόσχα, στις αρχές Μαΐου 1959, όπου έγινε δεκτός από τον Νικίτα Χρουστσόφ. Ιδιαίτερα ευπρόσδεκτη ήταν η αντίθεση του ίδιου αλλά και άλλων εκπροσώπων της αστικής αντιπολίτευσης στο ενδεχόμενο να εγκατασταθούν βάσεις εκτόξευσης αμερικανικών πυραύλων στο ελληνικό έδαφος.²¹ Στο ζήτημα αυτό, όπως επίσης και στα θέματα της δημιουργίας ζώνης χωρίς πυρηνικά όπλα στα Βαλκάνια και της υπογραφής συμφώνων μη επίθεσης ανάμεσα στις χώρες της περιοχής, η ΕΔΑ επιδιόταν σε δραστήρια προπαγάνδα μέσω του Τύπου και των μετωπικών οργανώσεών της.²² Υπέρ της ύφεσης και της βελτίωσης των σχέσεων με το σοβιετικό συνασπισμό τάχθηκε και ο ηγέτης του Κόμματος των Φιλελευθέρων Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος, τον Ιούλιο του 1959, επισκέφτηκε τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Ο βουλευτής της ΕΔΑ Βασίλης Εφραιμίδης υποστήριξε ότι το κόμμα του κατόρθωσε να πείσει τον Βενιζέλο να δημοσιεύσει τις εντυπώσεις του σε αντιπολιτευόμενες εφημερίδες του αστικού πολιτικού χώρου και ότι «τα κείμενα των άρθρων ετοιμάστηκαν βασικά στην ΕΔΑ».²³

18. Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι: Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2002, σ. 327.

19. Έκθεση ταξίαρχου Πανουργιά Πανουργιά, διευθυντή του Β' Γραφείου ΓΕΣ, προς Καραμανλή, Οκτώβριος 1967, *Καραμανλής*, τ. 7, σ. 48.

20. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 230, 238.

21. Στεφανίδης, ό.π., σ. 109, 167, 175.

22. *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960: Συλλογή εγγράφων*, επιλογή: Β. Κόντης, Γ. Μουρέλος, Κ. Παπουλίδης, Μ.Γ. Prozumenchikov, Ν.Δ. Smirnova και Ν. Tomilina, *Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής*, 2003, σ. 202, 239-40, 248-52, 268-9.

23. Στο ίδιο, σ. 265. Ορισμένα στοιχεία για τις επαφές της Αριστεράς με τις ηγεσίες

Κορυφαίο σταθμό στην απήχηση του κόμματος της Αριστεράς αποτέλεσαν οι εκλογές της 11ης Μαΐου 1958, που ναι μεν έδωσαν τη νίκη στην Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), αλλά ανέδειξαν την ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση με ποσοστό που προσέγγισε το 25%. Η άνοδος αυτή θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα ενός συνδυασμού παραγόντων, σημαντικότεροι από τους οποίους φαίνεται ότι υπήρξαν η επιτυχία της τακτικής συνεργασιών της ΕΔΑ, η πολυδιάσπαση του κεντρώου χώρου, η δυσaréσκεια των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων για το βιοτικό τους επίπεδο, την ανεργία και την ανεπαρκή κοινωνική προστασία, αλλά και η πορεία του Κυπριακού, που φαινόταν να ματαιώνει τους εθνικούς πόθους, ενισχύοντας παράλληλα το ουδετερόφιλο και αντιδυτικό αίσθημα στη χώρα.

Η έξαρση της καταστολής

Οι εντυπωσιακές εκλογικές επιδόσεις της Αριστεράς, εννέα μόλις χρόνια μετά τον τερματισμό του εμφυλίου πολέμου, ήταν επόμενο να θορυβήσουν την κυβέρνηση της ΕΡΕ και τους εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες που συνέθεταν το πλέγμα εξουσίας και πολιτικής επιρροής στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, δηλαδή το παλάτι, το στρατό, τους μηχανισμούς ασφάλειας και τις υπηρεσίες των Ηνωμένων Πολιτειών στη χώρα. Όπως κομψά το έθεσε ο ίδιος ο Καραμανλής σε μεταγενέστερο σημείωμά του, «το αποτέλεσμα των εκλογών του 1958 προέκλεσε εις την κοινή γνώμη ένα μούδιασμα και ανησυχίες διά το μέλλον».²⁴

Η βούληση της κυβέρνησης Καραμανλή να αναχαιτίσει και να συρρικνώσει την επιρροή της Αριστεράς εκδηλώθηκε σχεδόν αμέσως μετά τις εκλογές του Μαΐου 1958 και υλοποιήθηκε με ένα συνδυασμό βίαιης καταστολής, παρακολούθησης και συλλογής πληροφοριών, ψυχολογικής πίεσης, ελεγχόμενης ενημέρωσης και προπαγάνδας. Επιπλέον, η ΕΔΑ τέθηκε σε ένα είδος πολιτικής «καραντίνας», καθώς ο πρωθυπουργός και τα κυβερνητικά στελέχη συστηματικά απέφευγαν τις επαφές με εκπροσώπους της. Μάλιστα, ο Καραμανλής προχώρησε στη διαγραφή του βουλευτή Αναστασίου Δρούλια από τις τάξεις της ΕΡΕ, επειδή παρέστη στην πανηγυρική έναρξη του Α΄ Συνεδρίου της ΕΔΑ, στα τέλη Νοεμβρίου 1959.²⁵

Στο πεδίο της καταστολής, εντάθηκαν οι συλλήψεις και εκτοπίσεις οπαδών της ΕΔΑ, ενώ δεν έλειψαν και τα κρούσματα βίας. Το φθινόπωρο του 1958, γραφεία του κόμματος σε επαρχιακές πόλεις έγιναν στόχος αυτοσχέδιων εκρη-

των Προεδρικών και των Φιλελευθέρων κατά το 1958-59 εκτίθενται στο ίδιο, σ. 202, 240, 252, 289.

24. Καραμανλής, τ. 3, σ. 128.

25. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', ό.π., σ. 343-4, 503.

κτικών μηχανισμών, ενώ απειλήθηκε και η σωματική ακεραιότητα στελεχών. Στις αρχές Δεκεμβρίου 1958, συζητήθηκε στη Βουλή επερώτηση βουλευτών της ΕΔΑ για τις διώξεις σε βάρος οπαδών της. Σύμφωνα με τα στοιχεία που κατέθεσε ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του κόμματος Ηλίας Ηλιού, μέσα σε ένα εξάμηνο από τη διεξαγωγή των εκλογών, οι πρωτοβάθμιες Επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας είχαν στείλει 175 άτομα στον Άγιο Ευστράτιο, συνήθη τόπο εκτοπίσεων. Απαντώντας ο υφυπουργός Εσωτερικών Ευάγγελος Καλαντζής δεν έκρυψε την πεποίθηση της κυβέρνησης ότι η ΕΔΑ λειτουργούσε «ως όστρακον εντός του οποίου εργάζεται το ΚΚΕ». Επομένως, συνέχισε, το κράτος ήταν «υποχρεωμένος να αναζητήσει το ΚΚ εις το καταφύγιόν του και να το εξουδετερώσει».²⁶ Ως προς τη μοίρα των εκτοπισμένων, ο Καλαντζής υποστήριξε ότι παρέμεναν εξόριστοι με τη θέλησή τους, αφού ήταν δυνατό να εξασφαλίσουν την απόλυσή τους υπογράφοντας δήλωση ότι «θα διαβιούν νομοταγώς».²⁷ Όπως σημείωνε ειδικός σύμβουλος του υφυπουργού Εσωτερικών σε μεταγενέστερη έκθεσή του, «η Ελλάς αρνείται την ελευθερίαν μόνον εις τους επιδιώκοντας την κατάλυσιν αυτής».²⁸

Προτού λήξει η συζήτηση για την επερώτηση της ΕΔΑ, ένα ακόμη γεγονός ήρθε να επιβεβαιώσει την κυβερνητική πρόθεση να διατηρηθεί αμείωτη η πίεση στην Αριστερά. Η σύλληψη του Γλέζου στις 5 Δεκεμβρίου έγινε με βάση τον αναγκαστικό νόμο 375/1936 περί κατασκοπείας επειδή, όπως ήδη αναφέρθηκε, είχε συναντηθεί με τον γενικό γραμματέα του ΚΚΕ τον προηγούμενο Αύγουστο. Για την κυβέρνηση, η παράνομη παρουσία κομματικών στελεχών στη χώρα ισοδυναμούσε με λειτουργία «κατασκοπευτικού κλιμακίου». Ανακοινώνοντας τη σύλληψη του Γλέζου, ο υφυπουργός Εσωτερικών ταύτισε τον αντικομμουνιστικό αγώνα με την εθνική ασφάλεια καταφεύγοντας στον ακόλουθο συλλογισμό: «Δοθέντος ότι το Κομμουνιστικόν Κόμμα είναι όργανον ξένης Δυνάμεως, συνάγεται ότι ο σκληρός καθοδηγητικός πυρήν της ΕΔΑ κατευθύνεται από ξένην Δύναμιν».²⁹ Ωστόσο, επειδή έως την εκδίκαση της υπόθεσης στο στρατοδικείο δεν υπήρξαν συγκεκριμένα στοιχεία για πράξεις που στρέφονταν κατά της ασφάλειας και της άμυνας της χώρας, η κατηγορία σε βάρος του Γλέζου και άλλων οκτώ κατηγορουμένων μετατράπηκε από διάπραξη κατασκοπείας σε «προσφορά εις κατασκοπείαν».³⁰ Η κατηγορία

26. Στο ίδιο, σ. 345-6, 374-5.

27. Στο ίδιο, σ. 377.

28. Εμμανουήλ Καλτσά, «Εκτόπισις Κομμουνιστών υπό Επιτροπών Δημοσίας Ασφαλείας, κείμενον εγκεκριμένον υπό Υφυπουργείου Εσωτερικών», 23 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

29. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 379.

30. Για τις σκοπιμότητες της εφαρμογής του αναγκαστικού νόμου 375/1936 και το δικανικό εύρημα της «προσφοράς προς διάπραξιν κατασκοπείας», βλ. Αλιβιζάτος, *Οι*

αυτή, που ήταν δυνατό να οδηγήσει σε ισόβια κάθειρξη, ήδη βάρυνε δεκάδες μέλη του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ που είχαν συλληφθεί το 1954 και παρέμεναν υπόδικοι.³¹

Η σύλληψη και προσαγωγή σε δίκη ενός ήρωα της αντίστασης κατά του ναζισμού ήταν αναμενόμενο να προκαλέσει διεθνές ενδιαφέρον και να τροφοδοτήσει αρνητική δημοσιότητα για την κατάσταση των πολιτικών ελευθεριών στην Ελλάδα. Στον Γλέζο επιβλήθηκε πενταετής φυλάκιση.³² Ο εγκλεισμός του διήρκεσε συνολικά τέσσερα χρόνια, έως το Δεκέμβριο του 1962, οπότε του χαρίστηκε το υπόλοιπο της ποινής του και αφέθηκε ελεύθερος. Ακόμη αυστηρότερες ποινές επιβλήθηκαν στα περισσότερα από τα 56 μέλη του ΚΚΕ, που δικάστηκαν από το στρατοδικείο με βάση τον αναγκαστικό νόμο 375/1936, τον Απρίλιο του 1960.³³

Η εντατική εφαρμογή των «μέτρων ασφαλείας» δεν ήταν άσχετη με τις δημοτικές εκλογές της 5ης Απριλίου 1959, που διεξήχθησαν σε κλίμα πόλωσης ανάμεσα σε «εθνικόφρονες» συνδυασμούς και την Αριστερά. Όπως σημειώνει ο Ηλίας Νικολακόπουλος, η «άσκηση συστηματικής προεκλογικής βίας ... προσέλαβε πρωτόγνωρες διαστάσεις, σε σύγκριση με τις προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις από το 1951 και μετά».³⁴ Το αποτέλεσμα ήταν να υποχωρήσει η επιρροή της ΕΔΑ, ιδίως στην επαρχία αλλά και σε περιφερειακούς δήμους της πρωτεύουσας. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Νικολακόπουλου, τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών έδειξαν ότι η εκλογική βάση της Αριστεράς ήταν «ευάλωτη στις οργανωμένες πιέσεις». Ο ίδιος θεωρεί την «επιτυχία» αυτή πρόκριμα για την αυταρχική στροφή της κυβέρνησης Καραμανλή,³⁵ η οποία, πάντως, ήταν ευδιάκριτη ήδη από το δεύτερο εξάμηνο του 1958.

πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, ό.π., σ. 566-78. Χαρακτηριστική υπήρξε σχετική παρέμβαση του Κωνσταντίνου Μανιαδάκη, βουλευτή της ΕΡΕ και πρώην υφυπουργού Ασφαλείας της δικτατορίας Μεταξά, ο οποίος υποστήριξε στη Βουλή πως, σε αντίθεση με τους στρατοδίκους, οι τακτικοί δικαστές δεν ήταν κατάλληλοι για τη δίωξη του κομμουνισμού επειδή δεν γνώριζαν «την φύση των κομμουνιστικών υποθέσεων» και τηρούσαν «τους δικονομικούς τύπους»: Λιναρδάτος, ό.π., σ. 381.

31. Στο ίδιο, σ. 518-9.

32. Λιναρδάτος, ό.π., σ. 381-3, 460-4. Για τη δίκη και τις διεθνείς αντιδράσεις, βλ. Γιάννης Βούλτεψης (επιμ.), *Υπόθεσις Μανώλη Γλέζου*, Αθήνα, Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, 1960. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη δίκη παρακολούθησαν τρεις διακεκριμένοι ξένοι νομικοί οι οποίοι, σε κοινή ανακοίνωσή τους, διαπίστωσαν τον πολιτικό χαρακτήρα της και το αβάσιμο της κατηγορίας. Δεν παρέλειψαν, ωστόσο, να επισημάνουν την ευθύνη της εξόριστης ηγεσίας του ΚΚΕ για τη χρήση κλασικών μεθόδων κατασκοπείας, όπως η προμήθεια πλαστών εγγράφων, χρημάτων και κώδικα: Λιναρδάτος, ό.π., σ. 464.

33. Στο ίδιο, σ. 518-9.

34. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 258. Λιναρδάτος, ό.π., σ. 432-6.

35. Νικολακόπουλος, ό.π., σ. 260.

Πέρα από την έξαρση της καταστολής, η αυταρχική στροφή αποτυπώθηκε πολλαπλώς στο οργανωτικό πεδίο, καθώς επιχειρήθηκε να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα των εμπλεκόμενων δημόσιων υπηρεσιών και ιδιωτικών οργανώσεων. Η «πρόληψη» και καταστολή της κομμουνιστικής δραστηριότητας με διοικητικά μέτρα ανήκε καταρχήν στην αρμοδιότητα των σωμάτων ασφαλείας. Προκειμένου να συντονιστεί η δράση της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής, συστάθηκε, στις αρχές Νοεμβρίου 1958, η Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφαλείας (ΓΔΕΑ), που υπαγόταν στο Υπουργείο Εσωτερικών.³⁶ Ενεργός ήταν ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων μέσω της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ), αλλά και πιο άμεσα, με τη δράση που ανέπτυξαν το 2ο και 3ο Επιτελικό Γραφείο, η Διεύθυνση Ψυχολογικού Πολέμου, αλλά και τα στρατοδικεία που εφάρμοζαν τον αναγκαστικό νόμο 375/1936 περί κατασκοπείας. Η μαζική καταστροφή των φακέλων που τηρούσαν οι υπηρεσίες ασφαλείας, το 1989, στέρησε την ιστορική έρευνα από τη δυνατότητα να τεκμηριώσει τις μεθόδους και την αποτελεσματικότητα της δράσης των αρχών, των εντεταλμένων για την αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού». Υπάρχουν, πάντως, σημαντικές μαρτυρίες, όπως του Μιχάλη Παπακωνσταντίνου. Ως υφυπουργός Εθνικής Αμύνης στην κυβέρνηση της Ενώσεως Κέντρου, διαπίστωσε τη λειτουργία μιας «βιομηχανίας μαζικής αναπαραγωγής» εκθέσεων και αναφορών περί κομμουνιστικής δραστηριότητας στρατευμένων, που συνέτασσε το 2ο Επιτελικό Γραφείο.³⁷ Τα κείμενα αυτά, πανομοιότυπα τις περισσότερες φορές, δεν αποτελούσαν απλώς λόγο ύπαρξης ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού αλλά, καθώς αξιοποιούνταν για την ενημέρωση του ΓΕΕΘΑ, της κυβέρνησης και των ανακτόρων, υποδαύλιζαν την περιρρέουσα κινδυνολογία.³⁸

Η λερναία ύδρα του «ψυχολογικού πολέμου»

Πέρα από την επιτήρηση και την καταστολή της «κομμουνιστικής δραστηριότητας», η κυβέρνηση Καραμανλή και ο πρωθυπουργός προσωπικά έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εφαρμογή «ψυχολογικών μέτρων». Άλλωστε, ο ίδιος αντιλαμβανόταν την πολιτική ως «πόλεμο ψυχολογικό».³⁹ Σύμφωνα με τη

36. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 374-5.

37. Η πληθώρα των κειμένων αυτών, όπως παρατηρεί ο Παπακωνσταντίνου, έδινε την εντύπωση ότι οι στρατιωτικές μονάδες ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με τον «αντικομμουνιστικό αγώνα»: Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαστία (1961-1967)*, τ. Α' (*Η Ένωση Κέντρου στην εξουσία*), Αθήνα, Προσκήνιο, 1997, σ. 258-9.

38. Πβ. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων*, *ό.π.*, σ. 161-74.

39. «Είναι γνωστόν ότι η πολιτική δεν είναι παρά πόλεμος ψυχολογικός, που δεν τον κερδίζει παρά εκείνος ο οποίος εμπνέει πεποίθησιν και να θέλγης και φόβον»: επιστολή Καραμανλή προς Παναγιώτη Πιπινέλη, 22 Αυγούστου 1966, *Καραμανλής*, τ. 6, σ. 189.

μαρτυρία του δημοσιογράφου Σάββα Κωνσταντόπουλου, «ολίγας ημέρας μετά τας εκλογάς» του 1958, ο Καραμανλής κάλεσε σε συνάντηση στην Κηφισιά ορισμένα πρόσωπα με φιλικούς δεσμούς και ταυτόσημες απόψεις για την πορεία της χώρας. Την ομήγυρη απασχόλησε το «εκτάκτως ανησυχητικόν» αποτέλεσμα των εκλογών και η αντιμετώπιση της ανόδου της Αριστεράς.⁴⁰ Λίγο αργότερα, πιθανότατα τον Ιούνιο, συγκροτήθηκε Ειδική Επιτροπή εξ Υπουργών για να καθορίσει μεθόδους και μέτρα «διά την αποτελεσματικήν αντιμετώπισιν της κομμουνιστικής δραστηριότητος, της κομμουνιστικής προπαγάνδας και των εκ τούτων προκαλουμένων κινδύνων». Στις επανειλημμένες συσκέψεις της «αφανούς» αυτής επιτροπής συμμετείχαν ως τακτικά μέλη οι υπουργοί Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ, Προεδρίας Κωνσταντίνος Τσάτσος, Εργασίας Αριστείδης Δημητράτος, ο υφυπουργός Εσωτερικών Καλαντζής, ο διοικητής της ΚΥΠ υποστράτηγος Αλέξανδρος Νάτσινας και, τον πρώτο καιρό, ο Κωνσταντόπουλος.⁴¹ Καλούνταν, επίσης, να μετάσχουν και άλλα κυβερνητικά στελέχη, όταν η συζήτηση αφορούσε θέματα της αρμοδιότητάς τους.⁴²

Για την υποβοήθηση του έργου της Επιτροπής εξ Υπουργών συγκροτήθηκε, με εντολή του πρωθυπουργού, Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή.⁴³ Η ομάδα αυτή τέθηκε υπό την αιγίδα της Υπηρεσίας Ειδικών Μελετών της ΚΥΠ. Στις καθημερινές συναντήσεις της, εκτός από την ηγεσία και στελέχη της ΚΥΠ, μετείχαν και «διακεκριμένοι διανοούμενοι»,⁴⁴ όπως τους αποκαλεί ο Κωνσταντόπουλος. Εκεί, μάλιστα, ο ίδιος γνώρισε τον μετέπειτα δικτάτορα,

40. εφημ. *Ελεύθερος Κόσμος*, 11 Αυγούστου 1968. Βλ. Ανδρέας Λεντάκης, *Παρακρατικές οργανώσεις και 21η Απριλίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1975, σ. 35-6· Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 344.

41. Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Έκθεσις επί των ληφθεισών αποφάσεων της Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών, χ.χ. (τέλη 1958 - αρχές 1959), στο ίδιο· Κατατοπιστικόν σημείωμα: Επιτροπή εξ Υπουργών, χ.χ. (αρχές 1959), στο ίδιο.

42. Περίληψις δραστηριοτήτων Επιτροπής εξ Υπουργών και Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής (περίοδος από 1.1.59 έως 31.3.59), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

43. Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

44. Εκτός από τους Νάτσινα και Κωνσταντόπουλο, παρόντες ήταν ο δημοσιογράφος Νικόλαος Βέρρος, ο πρόεδρος της Εταιρίας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων Γεώργιος Ασημακόπουλος, ο διευθυντής Προγράμματος του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας Άγγελος Προκοπίου, ο δικηγόρος Άρης Σεραφετινίδης, ο δημοσιογράφος Δημήτριος Πουλάκος και, εκ μέρους της ΚΥΠ, ο αντισυνταγματάρχης Κωνσταντίνος Μητρέλης: Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

ταγματάρχη του Πυροβολικού και στέλεχος της ΚΥΠ, Γεώργιο Παπαδόπουλο.⁴⁵ Η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή ασχολήθηκε ιδιαίτερα με οργανωτικά θέματα, τοποθέτησε «συμβούλους» στα κρατικά μέσα ενημέρωσης και ανέπτυξε ορισμένες δράσεις στον τομέα της «εθνικής διαφωτίσεως». Απέτυχε, ωστόσο, στην κύρια αποστολή της, δηλαδή, να θέσει τις βάσεις για ένα πρόγραμμα «μακράς πνοής»,⁴⁶ καθώς σύντομα έγινε αντιληπτό ότι δεν διέθετε τη συνεργασία του Υπουργείου Προεδρίας. Όπως αναγνώριζε η ίδια η Επιτροπή, το εν λόγω Υπουργείο «λόγω αρμοδιότητος και μέσων έδει να είναι ο κύριος φορέας της προπαγάνδας».⁴⁷

Φαίνεται ότι την εκτίμηση αυτή συμμερίστηκε η κυβέρνηση, καθώς, από τις αρχές του 1959, η εποπτεία των πολιτικών φορέων που συμμετείχαν στον «αντικομμουνιστικό αγώνα» ανατέθηκε στον αρμόδιο για θέματα Τύπου υφυπουργό Προεδρίας Κυβερνήσεως.⁴⁸ Από τις 5 Ιανουαρίου 1959 και για το υπόλοιπο της θητείας της τρίτης κυβέρνησης Καραμανλή, το αξίωμα αυτό κατείχε ο βουλευτής Αρκαδίας Τρύφων Τριανταφυλλάκος.⁴⁹ Μετά από οργανωτικές ασκήσεις επί χάρτου, κεντρικός υπηρεσιακός φορέας για τη διεξαγωγή της διαφώτισης/προπαγάνδας αναδείχτηκε η Γενική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών (ΓΔΤΠ) η οποία λειτουργούσε ως τμήμα του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως από το 1951. Η υπηρεσία αυτή είχε ήδη αναπτύξει αριστή συνεργασία με τις υπηρεσίες ασφαλείας, ιδίως με την ΚΥΠ, τόσο στον τομέα των πληροφοριών όσο και στο πλαίσιο κοινών εγχειρημάτων, όπως η Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία, για την οποία γίνεται λόγος πιο κάτω.

Προκειμένου η ΓΔΤΠ να ανταποκριθεί στα αυξημένα καθήκοντά της, διατέθηκαν σημαντικά ποσά από τα λεγόμενα «μυστικά» κονδύλια, τα οποία ήταν δυνατό να εκταμιευθούν με την επίκληση «εθνικών σκοπών» «κατά

45. Ο Παπαδόπουλος υπηρετούσε στην Υπηρεσία Ειδικών Μελετών της ΚΥΠ: *Ελεύθερος Κόσμος*, 11 Αυγούστου 1968. Βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 35-6· Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 344.

46. Εισηγητική έκθεση δια την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

47. Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

48. Διάγραμμα Οργανώσεως, Έκθεση επί των ληφθεισών αποφάσεων της Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών, χ.χ. (τέλη 1958 - αρχές 1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου «Περί εκχωρήσεως αρμοδιοτήτων του Υπουργού Προεδρίας εις τον παρά τω Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως Υφυπουργόν», υπουργική απόφαση 7ης Ιανουαρίου 1959, στο ίδιο· Κατατοπιστικών σημειώμα: Επιτροπή εξ Υπουργών, χ.χ. (αρχές 1959), στο ίδιο.

49. Ο Τριανταφυλλάκος είχε αναπτύξει ενεργό δράση στη μη εαμική αντίσταση κατά την Κατοχή και είχε διατελέσει υφυπουργός Οικισμού στην προηγούμενη κυβέρνηση Καραμανλή (1956-58).

παρέκκλιση των διατάξεων του λογιστικού νόμου)». ⁵⁰ Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, μεταξύ 1957 και 1962, τα μυστικά κονδύλια της ΓΔΤΠ τριπλασιάστηκαν από 27 εκατομμύρια σε 77 εκατομμύρια δραχμές. ⁵¹ Χρήσιμο μέτρο σύγκρισης παρέχουν οι δαπάνες για την παιδεία από τον προϋπολογισμό δημοσίων επενδύσεων, οι οποίες μειώθηκαν από 88 εκατομμύρια δραχμές το 1957 στα 68 εκατομμύρια το 1961. ⁵² Ως ένα βαθμό, η αύξηση των μυστικών κονδυλίων κατόπριζε την απασχόληση όλο και περισσότερων επί συμβάσει και αφανών («κονδυλιούχων») συνεργατών με ειδικευση στον αντικομμουνισμό. Ορισμένοι από αυτούς, όπως ο Ελευθέριος Σταυρίδης και ο Γεώργιος Γεωργαλάς, είχαν περάσει από τις τάξεις του ΚΚΕ – ο πρώτος ως βουλευτής και, για ένα μικρό διάστημα, γενικός γραμματέας του κόμματος στη δεκαετία του '20. Επρόκειτο για αδρά αμειβόμενα «στελέχη» της ΓΔΤΠ που είχαν παράλληλη απασχόληση σε υπηρεσίες συναφείς, όπως η Υπηρεσία Ειδικών Μελετών της ΚΥΠ, η Διεύθυνση Ψυχολογικού Πολέμου του ΓΕΣ και το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας. ⁵³

Παρά ταύτα, το οργανόγραμμα του «αντικομμουνιστικού αγώνος» εξακολούθησε να εμφανίζει υπερβολική διάχυση αρμοδιοτήτων, τόσο οριζοντίως, ανάμεσα σε διαφορετικούς υπηρεσιακούς φορείς, όσο και καθέτως, στο εσωτερικό κάθε φορέα. Έτσι, στο πλαίσιο της ΓΔΤΠ, ο σχεδιασμός και συντονισμός της γενικής κυβερνητικής πολιτικής στον τομέα της διαφώτισης/προπαγάνδας ανατέθηκε στη Διεύθυνση Πληροφοριών, η οποία ανασυστάθηκε ως Υπηρεσία Πληροφοριών την άνοιξη του 1960. Επικυρηκτικό ρόλο θα έπαιζαν το Γραφείο του Υφυπουργού, η Υπηρεσία Εσωτερικού Τύπου, η Υπηρεσία Αποδήμου Ελληνισμού και η Διεύθυνση Συντονισμού Ραδιοφωνίας και Τηλεοράσεως. ⁵⁴ Επικεφαλής

50. Άρθρο 17 νομοθετικού διατάγματος 158/27.10.1946.

51. Στοιχεία για τα μυστικά κονδύλια, τους αποδέκτες τους, παρατυπίες και παραβάσεις της κείμενης νομοθεσίας δόθηκαν στη δημοσιότητα το Μάρτιο-Απρίλιο του 1964, μετά από δικαστικούς ελέγχους που διενεργήθηκαν με εντολή της κυβέρνησης Γεωργίου Παπανδρέου. Βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 44-6, 115-20. Ο συντάκτης πολυσέλιδου υπομνήματος που βρίσκεται στο Αρχείο Τριανταφυλλάκου μέμφεται τις εμπλεκόμενες υπηρεσίες για «περισσή ευσυνειδησία», καθώς, κατά τη γνώμη του, «άπαντα τα διατηρηθέντα τυχόν αποδεικτικά στοιχεία περί της διαθέσεως των εν λόγω πιστώσεων, έπρεπε να έχουν ήδη καταστραφή».

52. Τράπεζα της Ελλάδος, *Μακροχρόνιες στατιστικές σειρές της ελληνικής οικονομίας*, Αθήνα, 1992, πίνακας 34, σ. 88.

53. Στις αρχές του 1959, η ΓΔΤΠ απασχολούσε 78 μόνιμους υπάλληλους, 80 συμβασιούχους και 108 «κονδυλιούχους»: «Καταποτιστικόν Σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως», χ.χ. (αρχές 1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Εισήγησις επί της ραδιοφωνίας και τηλεοράσεως, εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

54. Η Υπηρεσία Πληροφοριών συστάθηκε με την 79/5.5.1960 Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, είχε όμως αρχίσει να λειτουργεί άτυπα από τις 19 Απριλίου του ίδιου

της αναβαθμισμένης Υπηρεσίας Πληροφοριών διορίστηκε ως «ειδικός σύμβουλος» ο απόστρατος αντιστράτηγος Νικόλαος Γωγούσης. Επρόκειτο για παλαιό στέλεχος του Ιερού Δεσμού Ελλήνων Αξιωματικών (ΙΔΕΑ), της συνωμοτικής στρατιωτικής οργάνωσης που είχε διαβρώσει αποτελεσματικά τις ένοπλες δυνάμεις στη δεκαετία του 1940 και μέλη της οποίας είχαν εξαπολύσει στρατιωτικό κίνημα στις 30/31 Μαΐου 1951. Σε βάρος του Γωγούση, ο οποίος είχε διατελέσει υπασπιστής του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου, είχε ασκηθεί δίωξη για συμμετοχή στο κίνημα αυτό.⁵⁵ Στις αρχές του 1961, συστάθηκε κλιμάκιο της Υπηρεσίας Πληροφοριών και στη Θεσσαλονίκη, με επικεφαλής τον απόστρατο ταγματάρχη Χρήστο Κωστάκο.⁵⁶

Κατά την εκτέλεση της νέας αποστολής της, η Υπηρεσία Πληροφοριών ως ένα βαθμό βασίστηκε στο υπόδειγμα της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής. Διατηρώντας «συνεχή επαφή» με τα αρμόδια επιτελικά γραφεία του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης (ΓΕΕΘΑ) και του ΓΕΣ, τη ΓΔΕΑ και την ΚΥΠ, συνέδραμε το στρατό, τα Τάγματα Εθνικής Ασφαλείας και τα σώματα ασφαλείας στο έργο της «εθνικής και ηθικής διαφώτισεως»: ανέλαβε την κατάρτιση των στελεχών που πλαισίωσαν «Γραφεία Διαφώτισεως» ή «Παραπόνων» στις νομαρχίες της χώρας, τη σύσταση των οποίων είχε εγκρίνει η Επιτροπή εξ Υπουργών.⁵⁷ επιχείρησε να συντονίσει την αντικομμουνιστική προπαγάνδα στο

έτους: «Περί οργανώσεως και λειτουργίας της Γενικής Διευθύνσεως Τύπου», χ.χ. (αρχές 1959), Αρχείο Τριανταφυλλάκου: Κατατοπιστικών σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, «Δραστηριότης Υπηρεσίας Πληροφοριών», (Μάρτιος;) 1961, στο ίδιο· Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 4 Αυγούστου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα, 1957-1967* (στο εξής: *Εξουσία και παραεξουσία*), επιμ. Παύλου Πετρίδη, Αθήνα, Προσκήνιο, 2000, σ. 105. Η αποστολή της Υπηρεσίας Πληροφοριών επαναβεβαιώθηκε σε κυβερνητική σύσκεψη που έλαβε χώρα μετά τις εκλογές του 1961: Πρακτικό σύσκεψης υπό την προεδρία του αντιπροέδρου κυβερνήσεως Παναγιώτη Κανελλόπουλου, 17 Μαΐου 1962, στο ίδιο, σ. 118. Για την αποστολή και τις μετονομασίες της εν λόγω υπηρεσίας, βλ. Έκθεση Μπέρτσου, 1 Απριλίου 1964, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου, και το ίδιο κείμενο (με λανθασμένη χρονολογία) σε *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 280 κ.ε.

55. Ι. Στεφανίδης, *Από τον εμφύλιο στον ψυχρό πόλεμο: Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας, 1949-52*, Αθήνα, Προσκήνιο, 1999, σ. 143, 153, 161· Nikolaos Stavrou, *Allied Politics and Military Interventions: The Political Role of the Greek Military*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1976, σ. 109.

56. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 40.

57. Προς το σκοπό αυτό λειτούργησε ενδοϋπηρεσιακή «Σχολή Διαφώτισεως». Σύμφωνα με τους εμπνευστές της, στους αποφοίτους της έπρεπε να παρέχεται «πάσα κρατική συμπαράσταση» διά την κάθεξιν επικαίρων θέσεων και κοινωνικήν πρόοδον ίνα επιτυγχάνουν του επιδιωκόμενου υπό της όλης οργανώσεως σκοπού: Κατατοπιστικών σημείωμα: Επιτροπή εξ Υπουργών, χ.χ. (αρχές 1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Η Σχολή φαίνεται ότι άρχισε να λειτουργεί το 1961, οπότε διατέθηκαν 295.836 δραχμές για τη «μετεκπαίδευση» 52 στελεχών: Κατάσταση Διαθέσεως Εθνικών Δαπανών, Κεφ. 20 άρθρα 3 και 6,

φιλοκυβερνητικό Τύπο και το ραδιόφωνο προκειμένου να υπάρχει ενιαία γραμμή ως προς «το κεντρικό θέμα που θα έπρεπε κατά τη γνώμη της υπηρεσίας να προβληθεί κάθε φορά ..., τη συνθηματολογία, τις θέσεις»⁵⁸ ανέπτυξε επαφές με τις υπηρεσίες πληροφοριών και ενημέρωσης των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας στην Ελλάδα, αλλά και με κέντρα ενημέρωσης στη Δυτική Ευρώπη, τόσο για τη συγκέντρωση προπαγανδιστικού υλικού όσο και για να προβάλει θέσεις της κυβέρνησης (επί διαφόρων Εθνικών και των αφορώντων την Ελλάδα διεθνών προβλημάτων)⁵⁹ διενεργούσε (έρευνες) για συγκεκριμένα πρόσωπα κατόπιν «κυβερνητικής εντολής»⁶⁰ μεριμνούσε για την έκδοση και κυκλοφορία πληθώρας αντικομμουνιστικών και άλλων εντύπων, είτε ανώνυμα είτε με ψευδή ονόματα⁶¹ τροφοδοτούσε και κατηύθυνε την εκστρατεία προπαγάνδας των αντικομμουνιστικών οργανώσεων. Χάρη στη συνεργασία των οργανώσεων αυτών, το έργο της επεκτάθηκε σε τομείς «ως του φοιτητικού, του

συγκριτικός πίναξ 1960-1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Πβ. εφημ. *Ελευθερία*, 9 Δεκεμβρίου 1964. Αναφορές στη «Σχολή» υπάρχουν σε αρκετά υπηρεσιακά έγγραφα: Έκθεσις επί των ληφθεισών αποφάσεων της Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών, χ.χ. (τέλη 1958 - αρχές 1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Κατατοπιστικόν σημείωμα: Επιτροπή εξ Υπουργών, χ.χ. (αρχές 1959), στο ίδιο. Εισήγησις επί της ραδιοφωνίας και τηλεοράσεως, εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59». Διεύθυνσις Ερευνών, Υπηρεσία Πληροφοριών, Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως, έκθεσις πεπραγμένων, 1 Ιανουαρίου - 30 Απριλίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Αντώνιος Μαντούβαλος, εκπρόσωπος πρωτοβαθμίου Επιτροπής, σημείωμα επί των πεπραγμένων μηνών Μαρτίου-Απριλίου 1961, 5 Μαΐου 1961, στο ίδιο. Επίσης, Έκθεση Μπέρτσου, 1 Απριλίου 1964, στο ίδιο, σ. 3· το ίδιο κείμενο σε *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 283.

58. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 42. Κατά το 1960, η Υπηρεσία συνέταξε, μεταξύ άλλων, 320 σχόλια πολιτικού και οικονομικού περιεχομένου, 48 ανταποκρίσεις από τις δίκες των κομμουνιστών «κατασκόπων» και 10 ειδικές εκπομπές αντικομμουνιστικού περιεχομένου που μεταδόθηκαν από το ΕΙΡ και τους ραδιοσταθμούς των Ενόπλων Δυνάμεων: Έκθεσις πεπραγμένων Υπηρεσίας Πληροφοριών έτους 1960, 4 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

59. Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ. 296, 8 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

60. Διεύθυνσις Ερευνών, Υπηρεσία Πληροφοριών, Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως, έκθεσις πεπραγμένων, 1 Ιανουαρίου - 30 Απριλίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

61. Ενδεικτικά, ο προϋπολογισμός του Υπουργείου Προεδρίας για το 1960 περιλάμβανε «επιδοτήσεις» ύψους 165.966 δραχμών για το περιοδικό *Σοβιετολογία* που εξέδιδε η ΓΔΤΠ και 96.000 δραχμών για το περιοδικό *Αγών των ιδεών*: Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατάστασις εμφανίονσα τας συνολικάς επιχορηγήσεις εις εφημερίδας και περιοδικά κατά το έτος 1960, χ.χ., ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, 25 Φεβρουαρίου 1960, στο ίδιο.

παλαιοπολεμιστικού, του εργατικού, του αγροτικού, της νεολαίας γενικώς), αλλά και σε προσπάθειες «διασπάσεως πολιτικών και άλλων συγκεντρώσεων».⁶²

Εξαρχής, η κυβερνητική προσπάθεια απέβλεψε στην ενεργό συμμετοχή ιδιωτικών φορέων, όπως τα «νομιμόφρονα» συνδικάτα και συνεταιρισμοί, πνευματικές ενώσεις με «εθνικόφρονα προσανατολισμό», η Εκκλησία, σωματεία εφέδρων, παλαιών πολεμιστών, αναπήρων και θυμάτων πολέμου, αγωνιστών της «Εθνικής Αντιστάσεως» και, ιδίως, μια σειρά από οργανώσεις με ποικίλη σύνθεση και συμμετοχή, που ανήγαγαν τον αντικομμουνισμό σε μέσο υλικής αποκατάστασης και βιοπορισμού των μελών τους. Ορισμένες από αυτές, όπως το Σώμα Ελλήνων Αλικίμων και η Οργάνωσις Εθνικής Νεολαίας - Σώμα Ελπιδοφόρων Νέων, φιλοδοξούσαν να προσελκύσουν τους νέους μιμούμενες, τόσο στην οργανωτική τους δομή όσο και στην εμφάνιση των μελών τους, το παραστρατιωτικό πρότυπο των φασιστικών οργανώσεων νεολαίας του μεσοπολέμου. Στη σπουδάζουσα νεολαία, την επιρροή της Αριστεράς ανέλαβε να αντιμετωπίσει με δυναμικές μεθόδους η Εθνική Κοινωνική Οργάνωσις Φοιτητών (ΕΚΟΦ), που εμφανίστηκε το 1959.⁶³ Στη διείσδυση ενός ευαίσθητου για την Αριστερά χώρου απέβλεπε και η δράση του Συλλόγου Επαναπατρισθέντων εκ του Παραπετάσματος. Σε αντάλλαγμα για την επαγγελματική τους αποκατάσταση, τα μέλη του αναλάμβαναν να λειτουργήσουν ως «ζωντανοί διαφωτιστές» στον εργασιακό και κοινωνικό τους περίγυρο.⁶⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εσωτερικές έριδες που εσπάρασαν τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) την περίοδο αυτή, αλλά και η ανυποληψία της ηγεσίας της υπό τον Φώτο Μακρή

62. Έκθεσις πεπραγμένων Υπηρεσίας Πληροφοριών έτους 1960, 4 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, «Δραστηριότης Υπηρεσίας Πληροφοριών», (Μάρτιος;) 1961, στο ίδιο· Διεύθυνσις Ερευνών, Υπηρεσία Πληροφοριών, Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως, έκθεσις πεπραγμένων, 1 Ιανουαρίου - 30 Απριλίου 1961, στο ίδιο· ΓΕΕΘΑ/Α/Π/ΜΕΟ, Φ.0532/00/27, ΒΣΤ 902 τη 27.7.60, πρακτικά προσυσκεύσεως 26ης Ιουλίου 1960, στο ίδιο· επιστολή ταγματάρχη ε.α. Χ. Κουστάκου, διευθυντή κλιμακίου Θεσσαλονίκης της Υπηρεσίας Πληροφοριών, προς τον υπουργό Βορείου Ελλάδος Δημήτριον Μανέντη, 28 Μαρτίου 1963: Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 401.

63. Για τη δράση της ΕΚΟΦ βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 157-286. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι την έκδοση του εντύπου της οργάνωσης, *Ηχώ των σπουδαστών*, είχε αναλάβει η Υπηρεσία Πληροφοριών της ΓΔΤΠ, η οποία χρηματοδοτούσε και μετακινήσεις των μελών της: Έκθεσις πεπραγμένων Υπηρεσίας Πληροφοριών έτους 1960, 4 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Γωγούσης προς Υφυπουργόν Προεδρίας Κυβερνήσεως, χ.χ., στο ίδιο.

64. Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Έκθεσις διά την οργάνωσιν του αντικομμουνιστικού αγώνα μέσα στους εργάτες και τα συνδικάτα, συνημμένο σε Γωγούσης προς Υφυπουργόν [Προεδρίας Κυβερνήσεως], 3 Δεκεμβρίου 1960, στο ίδιο. Βλ. και Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 107-8.

δεν επέτρεψαν, κατά κυβερνητική ομολογία, την αποτελεσματική αξιοποίησή της στο πλαίσιο του «αντικομμουνιστικού αγώνα».⁶⁵

Δεκάδες άλλες μικρότερες οργανώσεις έσπευσαν να επωφεληθούν από την αναζωπύρωση του «αντικομμουνιστικού αγώνα». Τις τάξεις τους κοσμούσαν πρώην συνεργάτες των κατακτητών στη διάρκεια της Κατοχής ή άτομα με βεβαρυμένο ποινικό μητρώο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα υπήρξαν η Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος στην Αθήνα και ο Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη, με επικεφαλής τους δωσίλογους Θεόδωρο Παπαδόγκωνα και Ξενοφώντα Γιοσμά, αντίστοιχα. Οι οργανώσεις αυτές συμερίζονταν κοινούς σκοπούς, όπως η «υπεράσπισις της πατρίδος μας και του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού ... δι' όλων των μέσων», αλλά και η ενίσχυση των σωμάτων ασφαλείας «οσάκις παρίσταται ανάγκη διά την διατήρησιν της τάξεως και της ησυχίας».⁶⁶ Τη δράση τους συντόνιζε η ΚΥΠ και ενίσχυε η Υπηρεσία Πληροφοριών της ΓΔΤΠ.⁶⁷ Η συμβολή τους στη «διατήρησιν της τάξεως» περιλάμβανε την παροχή πληροφοριών αλλά και τη δυναμική αντιμετώπιση «κομμουνιστικών» δραστηριοτήτων με επιθέσεις εναντίον γραφείων και συγκεντρώσεων.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που ήρθαν στο φως κυρίως μετά τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη και την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή, το 1963, οι οργανώσεις αυτού του τύπου αντλούσαν πόρους από τα «μυστικά κονδύλια», ιδίως με τη μορφή επιχορηγήσεων προς τα έντυπα που εξέδιδαν, ενώ τα μέλη τους είχαν προνομιακή μεταχείριση στον τομέα της απασχόλησης.⁶⁸ Ορισμένες, όπως Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής

65. Έκθεσις διά την οργάνωσιν του αντικομμουνιστικού αγώνα μέσα στους εργάτες και τα συνδικάτα, συνημμένο σε Γωγούσης προς Υφυπουργόν [Προεδρίας Κυβερνήσεως], 3 Δεκεμβρίου 1960, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Για τη διαμάχη ανάμεσα στον υπουργό Εργασίας Δημητράτο και την ηγετική ομάδα της ΓΣΕΕ την περίοδο 1958-61, βλ. Γιώργος Κουκουλές, *Ελληνικά συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση, 1938-1984*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1984, σ. 33-5, 44-5.

66. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 82-5. Στράτος Δορδανάς, «'Η οργάνωση της καρφίτσας': Κράτος και παρακράτος στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 1960», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2008, σ. 126-9, 137, 141.

67. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 9 Μαρτίου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 94. Διεύθυνσις Ερευνών, Υπηρεσία Πληροφοριών, Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως, έκθεσις πεπραγμένων, 1 Ιανουαρίου - 30 Απριλίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

68. Για την ενίσχυση οργανώσεων όπως ο Σύλλογος Επαναπατρισθέντων, παλαιοπολεμιστικές, εθνικές, εργατικές, γυναικείες και νεολαιίστικες οργανώσεις, καθώς και η Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία, ο προϋπολογισμός «δαπανών εθνικής διαφωτίσεως» για το έτος 1959 προέβλεπε το ποσό των 120.000 δραχμών μηνιαίως: Αρχείο Δημητράτου,

Αντιστάσεως του Γιοσμά και η Οργάνωσις Εθνικής Κοινωνικής Εξορμήσεως που έδρευε στην Αθήνα, ανέπτυσαν παράλληλη δραστηριότητα ως οικοδομικοί συνεταιρισμοί.⁶⁹ Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, οι διασυνδέσεις τους έφταναν μέχρι το πρωθυπουργικό περιβάλλον.⁷⁰

Τα πεδία δράσης

Εξ αρχής, η αντικομμουνιστική εκστρατεία επιχειρήθηκε να συνδυαστεί με την ενίσχυση της απήχησης του κυβερνώντος κόμματος, μέσω της συστηματικής προβολής του κυβερνητικού έργου, αλλά και με ενημέρωση του κοινού για τις δυσχέρειες που τυχόν ανέκυπταν.⁷¹ Ορισμένες προτάσεις της Επιτροπής εξ Υπουργών βρήκαν εφαρμογή ενόψει των δημοτικών εκλογών του Απριλίου 1959.⁷² Σύντομα τη σκυτάλη ανέλαβε η ΓΔΤΠ. Στις εισηγήσεις των συμβούλων της ο διαχωρισμός ανάμεσα στο κρατικό και το κομματικό συμφέρον είναι δυσδιάκριτος. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Υπηρεσίας Εσωτερικού Τύπου της ΓΔΤΠ, την οποία ο ίδιος ο προϊστάμενός της χαρακτήριζε «και ως προς την μορφήν και ως προς τον σκοπόν ... καθ' ουσίαν (sic) κομματική, εξερχομένη των υπό την καλήν έννοιαν πλαισίων της υπηρεσιακής».⁷³ Σε συστηματική υποβολή του κυβερνώντος κόμματος επιδόθηκε και η Διεύθυνση (αργότερα Υπηρεσία) Πληροφοριών, με την προβολή «της εθνικής προόδου εις όλους τους τομείς της Κυβερνητικής δραστηριότητος».⁷⁴ Ζητούσε, μάλιστα, πρόσθετα

φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59». Βλ. επίσης Έκθεση Μπέρτσου, 1 Απριλίου 1964, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου, σ. 14-18, το ίδιο κείμενο σε *Εξουσία και παρα-εξουσία*, σ. 292-5, και εφημ. *Ελευθερία*, 9 Δεκεμβρίου 1964. Επίσης, Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 68-70, 75-7· Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 481-2, 563, και τ. Δ', *ό.π.*, σ. 24.

69. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 126-136.

70. Σημειώματα με υπογραφή του γενικού διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου του Καρχαμνή βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 69-70, 75-7. Επίσης, Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 129, 130, 133-6.

71. Έκθεσις επί των ληφθεισών αποφάσεων της Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών, χ.χ. (τέλη 1958 - αρχές 1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Συνοπτικόν σημείωμα επί του προγραμματισμού της δραστηριότητος της Υπηρεσίας [Πληροφοριών], 8 Φεβρουαρίου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 172, 176· Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 12 Αυγούστου 1961, στο *ίδιο*, σ. 109-11· «Άσκησις Περικλής», σε Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξουσία*, *ό.π.*, Παράρτημα, σ. 304.

72. Περίληψις δραστηριοτήτων Επιτροπής εξ Υπουργών και Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής (περίοδος από 1.1.59 έως 31.3.59), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

73. Υπηρεσία Εσωτερικού Τύπου, σημείωμα, χ.χ. (1959); ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Στο ίδιο πνεύμα και το «Π.Π.», εμπιστευτικόν σημείωμα επί των θεμάτων του Τύπου, χ.χ., στο *ίδιο*.

74. Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υφυπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ.

κονδύλια για να καταστεί πιο αποτελεσματική η δράση της, κυρίως στην περιφέρεια.⁷⁵

Ο αρχικός στόχος, βέβαια, ήταν η καταπολέμηση του κομμουνισμού. Για την εξουδετέρωση του αντιπάλου και τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης, ο μηχανισμός προπαγάνδας επιχείρησε να διεισδύσει στα μέσα ενημέρωσης, καθώς και στα πεδία της τέχνης και της διανόησης. Η ραδιοφωνία αποτελούσε βασικό μέσο για τη διοχέτευση της αντικομμουνιστικής και της γενικότερης κυβερνητικής προπαγάνδας, μέσω του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ) και του ραδιοφωνικού δικτύου της Υπηρεσίας Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ). Από τον Αύγουστο του 1958, εγκαινιάστηκε ο συστηματικός έλεγχος των εκπομπών πολιτικού και πνευματικού περιεχομένου με την τοποθέτηση, όπως αναφέρθηκε, μελών της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής στο ΕΙΡ, με αποστολή «την εθνικήν εξυγίανσιν του δημοσίου φρονήματος». Εξαιτίας, όμως, της ανεπαρκούς ισχύος των πομπών, η «εξυγιαντική» αυτή προσπάθεια δεν έφτασε σε πολλές περιοχές της χώρας, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα.⁷⁶

Ως πηγή ενημέρωσης μεγάλου αριθμού ελλήνων πολιτών, ο Τύπος βρέθηκε στο στόχαστρο του μηχανισμού διαφώτισης/προπαγάνδας. Κατά τη γνώμη των συμβούλων της κυβέρνησης Καραμανλή, έπρεπε να ληφθούν μέτρα προκειμένου να περισταλεί η «ασυδοσία» των κομμουνιστικών και αντιπολιτευόμενων εφημερίδων με αυστηρή εφαρμογή της ποινικής νομοθεσίας, εν ανάγκη με την επαναφορά σε ισχύ διατάξεων από αναγκαστικούς νόμους του μεσοπολέμου,⁷⁷

296, 8 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Διεύθυνσις Πληροφοριών προς την Υπηρεσίαν Συντονισμού, συνοπτική έκθεση πεπραγμένων έτους 1959, 29 Ιανουαρίου 1960, στο ίδιο· Συνοπτικόν σημείωμα επί του προγραμματισμού της δραστηριότητας της Υπηρεσίας [Πληροφοριών], 8 Φεβρουαρίου 1961, *Εξουσία και παρεξουσία*, σ. 172, 176.

75. Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον Κον Υπουργόν Οικονομικών, 16 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

76. Εισήγησις επί της ραδιοφωνίας και τηλεοράσεως, εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

77. Με αφορμή τη δημοσίευση ιστορικών αναγνώσμάτων για την περίοδο του Εθνικού Διχασμού σε εφημερίδες, κυρίως αντιπολιτευόμενες, ο υφυπουργός Τύπου επιχείρησε ανεπιτυχώς να τροποποιήσει το νόμο 5060/1931 περί Τύπου με βάση διάταξη αναγκαστικού νόμου του 1935, η οποία τιμωρούσε την διά του Τύπου εξίστωση πολιτικών, πολιτειακών και στρατιωτικών συμβάντων της περιόδου 1916-1935 (κατά τρόπον δυνάμενον να προκαλέση έξαψιν των παθών και να διασαλεύση την δημοσίαν τάξιν). Σύμβουλοι της ΓΔΤΠ εισηγήθηκαν επίσης τροποποίηση της περί Τύπου νομοθεσίας και άσκηση ποινικών διώξεων προκειμένου να προστατευθούν αρχηγοί ξένων κρατών και μέλη βασιλικών οικογενειών, θέσπιση κριτηρίων για το δημοσιογραφικό επάγγελμα και την άσκηση εκδοτικής δραστηριότητας, ακόμα και την υπαγωγή των δημοσιογραφικών επιχειρήσεων στις διατάξεις του νόμου περί κοινωφελών επιχειρήσεων: Α. Κονιτόπουλος προς Υφυπουργόν Προεδρίας Κυβερνήσεως, 20 Μαΐου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Εισηγητική Έκθεσις επί του

καθώς και με συνδυασμό πιέσεων και παροχών.⁷⁸ Αλλά και η κατάσταση στο φιλοκυβερνητικό Τύπο δεν κρινόταν ικανοποιητική, τόσο εξαιτίας της έλλειψης κεντρικής γραμμής και συντονισμού όσο και «λόγω αναπτύξεως υπερβολικών ιδιοτελών αξιώσεων» για δάνεια και άλλες οικονομικές παροχές. Ήδη, το 1958, οι επιχορηγήσεις μόνον του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως σε δημοσιογραφικούς οργανισμούς ξεπερνούσαν τα 6,3 εκατομμύρια δραχμές, υπερβαίνοντας τις αντίστοιχες δαπάνες του προηγούμενου έτους κατά 10%.⁷⁹

Μεταξύ των μέτρων που πρότεινε η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή στις αρχές του 1959, ήταν η πύκνωση των επαφών ανάμεσα στα κυβερνητικά στελέχη και τους διευθυντές των εφημερίδων, η διοχέτευση «διαφωτιστικού» υλικού, η μυστική χρησιμοποίηση «καταλλήλων δημοσιογράφων» και η «στοργική» αντιμετώπιση των προβλημάτων του κλάδου.⁸⁰ Προς την κατεύθυνση αυτή ανέπτυξε δράση η Υπηρεσία Εσωτερικού Τύπου της ΓΔΤΠ, η οποία, σύμφωνα με σημείωμα του προϊστάμενου της, όφειλε να εργαστεί «αφανώς και αποδοτικώς», χωρίς μόνιμο προσωπικό, αλλά με έκτακτους «πιστούς και αφοσιωμένους» συνεργάτες.⁸¹ Με βάση τις εισηγήσεις αυτές, το 1961 η Υπηρεσία απασχολούσε ως υπαλλήλους δέκα έξι δημοσιογράφους.⁸² Καταγράφονταν, επίσης, ως «επιδοτούμενοι» είκοσι έξι «εν ενεργεία» έλληνες δημοσιογράφοι και ξένοι ανταποκριτές στην Αθήνα (ανάμεσά τους οι ανταποκριτές του

σχεδίου Νομοθετικού Διατάγματος «περί επαναφοράς εν ισχύι της διατάξεως του άρθρου 3 του Αναγκ. Νόμου 20 Νοεμβρίου 1935», στο ίδιο· Σημείωμα περί συμπληρώσεως της εν γένει περί Τύπου νομοθεσίας, χ.χ. (1959), στο ίδιο.

78. «Π.Π.», εμπιστευτικόν σημείωμα επί των θεμάτων του Τύπου, χ.χ., ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Σύμφωνα με το συντάκτη του σημειώματος, ριζική λύση στο πρόβλημα του αντιπολιτευόμενου Τύπου θα έδινε «η παρέκκλιση από τας κειμένας Συνταγματικές διατάξεις με αιτιολογικόν το εθνικόν θέμα. Διότι ημιεμπόλεμον κατάστασιν έχομε και προς εξωτερικούς –εκτός των εσωτερικών– εχθρούς παλαιομέν. Τι το λογικώτερον, λοιπόν, από την κατεύθυνσιν του Τύπου;»

79. Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον Κον Υπουργόν Οικονομικών, 16 Ιανουαρίου 1959, λογαριασμοί Προεδρίας, συνημμένο, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

80. Εθνική διαφώτισις διά του Τύπου, εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργόν, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59»: προϋπολογισμός δαπανών εθνικής διαφώτισεως, έτος 1959, διαφώτισις διά του Τύπου, στο ίδιο· Υπηρεσία Εσωτερικού Τύπου, σημείωμα, χ.χ. (1959;), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Πρόταση για τη δημιουργία «Ταμείου του Κόμματος» για την ενίσχυση των φιλοκυβερνητικών εφημερίδων δεν είναι γνωστό αν τέθηκε σε εφαρμογή: «Π.Π.», εμπιστευτικόν σημείωμα επί των θεμάτων του Τύπου, χ.χ., στο ίδιο.

81. Υπηρεσία Εσωτερικού Τύπου, σημείωμα, χ.χ. (1959;), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

82. Καταγράφονταν οι Μ.Π., Δ.Μ., Δ.Μ., Ε.Α., Σ.Β., Ν.Μ., Ε.Π., Γ.Α., Α.Δ., Α.Δ., Π.Φ., Κ.Γ., Χ.Σ., Γ.Α., Γ.Α., Α.Μ.

BBC και της γαλλικής *Le Monde*),⁸³ καθώς και δεκατρείς δημοσιογράφοι στην περιφέρεια.⁸⁴ Δεκάδες άλλοι συνεργάτες, κυρίως εκδότες επαρχιακών εφημερίδων και άλλων εντύπων, εισέπρατταν διάφορα ποσά από τον κορβανά των «μυστικών κονδυλίων».

Εκτός από τα μέσα ενημέρωσης, οι εμπνευστές της αντικομμουνιστικής εκστρατείας ενδιαφέρθηκαν για την εκμετάλλευση του θεάτρου, του κινηματογράφου και του βιβλίου ως διαύλων χειραγώγησης της κοινής γνώμης.⁸⁵ Οι «ειδικοί σύμβουλοι» πρότειναν την προσέγγιση κριτικών θεάτρου, κινηματογράφου και βιβλίων προκειμένου να προσαρμόσουν το έργο τους «κατά τρόπον εξυπηρετούντα την εθνικήν προπαγάνδα».⁸⁶ Ειδικότερα ως προς το θέατρο, ήδη γίνονταν παρεμβάσεις προς τους θεατρικούς συγγραφείς από το «εθνικόφρον» συλλογικό τους όργανο, ιδίως σε σχέση με το περιεχόμενο των δημοφιλών, τότε, επιθεωρήσεων. Η γενικότερη κατάσταση δεν ενέπνεε ιδιαίτερη ανησυχία, αφού, κατά την εκτίμηση της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, στην οποία μετείχε ο πρόεδρος της Εταιρίας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων Γεώργιος Ασημακόπουλος, η θεατρική παραγωγή δεν παρουσίαζε «δείγματα σαφών ιδεολογικών προσανατολισμών». Κατ' εξαίρεση, στο θίασο του ηθοποιού Μάνου Κατράκη καταλογιζόταν προτίμηση για έργα που απηχούσαν «τα κηρύγματα της άκρας αριστεράς».⁸⁷ «Εθνικόφρονες» χαρακτηρίζονταν οι θεατρικοί συγγραφείς «πλην ελαχίστων εξαιρέσεων», ενώ οι ηθοποιοί αναμενόταν ότι θα ερμήνευαν ρόλους «εθνικά ωφέλιμους» άσχετα με την ιδεολογική τους τοποθέτηση. Οι προτάσεις της Επιτροπής περιλάμβαναν τη συνέχιση των

83. Αναφέρονται οι «εν ενεργεία» έλληνες δημοσιογράφοι Χ.Ε., Μ.Γ., Κ.Ε., Α.Ν., Σ.Χ., Ι.Ζ., Γ.Δ., οι ξένοι ανταποκριτές Λ. Φάινερ και Μ. Μαρσώ, και οι λοιποί «επιδοτούμενοι» Φ.Σ., Β.Ρ., Κ.Π., Ε.Δ.

84. Ήταν οι Π.Κ., Μ.Σ., Δ.Ρ., Ν.Σ., Χ.Σ., Π.Α., Ι.Σ. και Κ.Π., από το Γραφείο Τύπου Θεσσαλονίκης, και οι Γ.Π., Φ.Β., Α.Τ., Χ.Χ. και Μ.Φ., από το Ραδιοφωνικό Σταθμό Κομοτηνής. Όλα τα στοιχεία των σημ. 82-84 καταγράφονται στο: Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, Αναλυτικός Πίναξ Εθνικών Δαπανών, Κεφ. 20, άρθρ. 3 (1961), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

85. Εισηγητική έκθεση δια την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

86. Εθνική διαφώτισις δια του Τύπου, εισηγητική έκθεση δια την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

87. Την Επιτροπή απασχόλησε και η περίπτωση του Θεάτρου Τέχνης. Εν τέλει, έκρινε ότι «μοναδική φιλοδοξία» του Κάρουλου Κουν ήταν να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό «δείγματα των συγχρόνων καλλιτεχνικών ρευμάτων», χωρίς προτίμηση για έργα «αριστεράς ιδεολογίας»: Το θέατρον και ο κινηματογράφος ως μέσα εθνικής διαφωτίσεως, εισηγητική έκθεση δια την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

παρεμβάσεων προς τους θεατρικούς συγγραφείς, την προσέλευση κυβερνητικών στελεχών στις παραστάσεις, την κατά παραγγελία συγγραφή θεατρικών έργων με «εθνικό» περιεχόμενο και τη σύσταση θεατρικού οργανισμού για την περιφέρεια («Άρμα Θέσπιδος»).⁸⁸

Στο πεδίο της Έβδομης Τέχνης, η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή πρότεινε τον έλεγχο των εισαγόμενων ταινιών, με προφανή στόχο τη μείωση της προβολής σοβιετικών παραγωγών, την ενίσχυση της «καλής» εγχώριας παραγωγής και τη βράβευση ταινιών με «εθνικό» περιεχόμενο, καθώς και την παραγωγή «μιας ή δύο ταινιών κατ' έτος με θέματα από την νεωτέραν Ελληνικήν Ιστορίαν (συμμοριτοπόλεμος-Παιδομάζωμα-επαναπατρισμός) ή την Ιστορίαν κατά του Σλαυισμού».⁸⁹ Παίρνοντας τη σκυτάλη στο συντονισμό της εστρατείας διαφώτισης/προπαγάνδας, η Γενική Διεύθυνση Τύπου επιχείρησε να παρεμποδίσει παραγωγές οι οποίες κρινόταν ότι εξυπηρετούσαν «κομμουνιστικές» επιδιώξεις. Έτσι, ο υφυπουργός Προεδρίας Τριανταφυλλάκος παρενέβη για να παρεμποδίσει τη διανομή της κινηματογραφικής ταινίας «Συνοικία το Όνειρο», οι συντελεστές της οποίας –οι σεναριογράφοι Τάσος Λειβαδίτης και Κώστας Κοτζιάς, ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης και οι πρωταγωνιστές Κατράκης και Αλέκος Αλεξανδράκης– χαρακτηρίζονταν «κομμουνιστές».⁹⁰

Τα κυβερνητικά στελέχη απασχόλησε και το ενδεχόμενο η μακρά και ένδοξη ελληνική ιστορία να καταστεί αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εχθρούς του έθνους. Όταν, την άνοιξη του 1957, δημοσιεύτηκαν στον Τύπο πληροφορίες ότι η *Ιλιάδα* επρόκειτο να μεταφερθεί στον κινηματογράφο από σοβιετική εταιρία παραγωγής με τη συμμετοχή ελλήνων συντελεστών, ο διευθυντής Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Παιδείας, αρχαιολόγος Σπύρος Μαρινάτος, ζήτησε τη βοήθεια των Αμερικανών. Με τη σειρά του, ο εκπρόσωπος της United States Information Service (USIS) επικοινωνήσε με τον υπουργό Προεδρίας Κ. Τσάτσο.⁹¹ Το θέμα εκκρεμούσε ακόμα όταν, ενάμιση χρόνο αργότερα, η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή ανέλαβε να στοιχειοθετήσει τη «σκόπιμοι και

88. Στο ίδιο.

89. Στο ίδιο.

90. Τριανταφυλλάκος προς Υπουργείον Βιομηχανίας, «Κομμουνιστική δραστηριότης εις τομέα κινηματογράφου», 19 Απριλίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Σημείωμα επί των προσφάτων ενεργειών της κομμουνιστικής προπαγάνδας, χ.χ. (μετά τον Ιούνιο 1961), στο ίδιο· «Προς τους Έλληνες λογοτέχνες και καλλιτέχνες», προεκλογικό φυλλάδιο της ΕΔΑ, 1961, *Εξουσία και παραξενούσια*, σ. 161.

91. Athens to Department of State, «Soviet Cultural Offensive Continued», desp. 58, National Archives, RG 59, 561.815/5-457. Επίσης, Hagen Fleischer, «Europas Rückkehr nach Griechenland: Kulturpolitik der Großmächte in einem Staat der Peripherie», Harald Heppner και Olga Katsiardi-Hering (επιμ.), *Die Griechen und Europa*, Βιέννη, Böhlau Verlag, 1998, 172-3.

συστηματική παραποίηση της Ιστορίας υπό των Σοβιετικών», προκειμένου να απορριφθεί επισήμως ενδεχόμενη πρότασή τους.⁹²

Ως προς τα βιβλία και τον έντυπο λόγο, ανησυχία προκαλούσε η λειτουργία εκδοτικών οίκων που εξυπηρετούσαν «αμέσως ή εμμέσως κομμουνιστικούς σκοπούς». Μόνο για την Αθήνα, ο αριθμός τους υπολογιζόταν σε πάνω από τριάντα. Ως μέτρα για τη διοχέτευση κεντρικής γραμμής «εθνικής διαφώτισεως» η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή εισηγήθηκε τη χρηματοδότηση ειδικών εκδόσεων, τη διοργάνωση διαγωνισμών, αυστηρότερο έλεγχο των τίτλων που αγόραζαν οι κρατικές υπηρεσίες, αλλά και τη σύσταση ειδικής υπηρεσίας «παρακολούθησεως και μελέτης» της εκδοτικής παραγωγής που θα κατάρτιζε index «εθνικώς επιβλαβών» τίτλων.⁹³

Η Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία

Στο στόχαστρο του μηχανισμού διαφώτισης/προπαγάνδας της κυβέρνησης Καραμανλή βρέθηκαν τόσο οι οπαδοί του ΚΚΕ όσο και οι λεγόμενοι «συνοδοιπόροι», ιδίως πολιτικοί και δημόσια πρόσωπα που συνεργάστηκαν με την ΕΔΑ, έλαβαν μέρος στις μετωπικές της οργανώσεις ή με οποιονδήποτε τρόπο φάνηκαν να ανταποκρίνονται στην τακτική συγκλίσεων της Αριστεράς.⁹⁴ «Καλλιτέχναι και άνθρωποι των γραμμάτων» αλλά και ο κλήρος κρίνονταν ιδιαίτερα ευάλωτοι στη συνθηματολογία των κομμουνιστών για την ειρήνη και τον αφοπλισμό.⁹⁵ Εκτιμώντας ότι βρίσκεται μπροστά σε μια οργανωμένη προσπάθεια του «εσωτερικού εχθρού», η κυβέρνηση επιχείρησε να κινητοποιήσει τον «εθνικόφρονα» πνευματικό κόσμο. Η επιλογή της, όμως, να αναθέσει την οργάνωση και έλεγχο του εγχειρήματος στον κρατικό μηχανισμό «εθνικής διαφώτισεως και ασφαλείας» αποδείχτηκε ατυχής.

Η δημιουργία της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας υπήρξε, ίσως, η πλέον συστηματική προσπάθεια των κυβερνήσεων Καραμανλή να αντιμετωπίσουν τη σημαντική επιρροή της Αριστεράς στο στίβο της διαπάλης των ιδεών. Συστάθηκε ως μετωπικός οργανισμός από τη ΓΔΤΠ και την ΚΥΠ, το Σεπτέμβριο του 1957, προκειμένου να αναλάβει την «έμμεσον και έντεχνον διοχέτευσιν» προπαγάνδας με επίφαση επιστημονικής εγκυρότητας. Η κυβέρνηση

92. Περίληψις δραστηριοτήτων Επιτροπής εξ Υπουργών και Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής (περίοδος από 1.1.59 έως 31.3.59), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

93. Εθνική διαφώτισις διά των βιβλίων και λοιπών εντύπων, εισηγητική έκθεση διὰ την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

94. Θεοφύλαχτου Παπακωνσταντίνου, «Ανατομία της συνοδοιπορίας», μπουσούρα, περί το 1960, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 59-67.

95. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 19 Μαΐου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 99-100.

εξασφάλισε επιχορήγηση 100.000 δραχμών το μήνα, που προερχόταν εξίσου από τα μυστικά κονδύλια της ΓΔΤΠ και της ΚΥΠ. Η πρόθεση για πλήρη έλεγχο του εγχειρήματος αποτυπώθηκε στις προδιαγραφές που τέθηκαν για τη σύνθεση του Διοικητικού Συμβουλίου της νεοσύστατης Εταιρείας. Στις θέσεις προέδρου και αντιπροέδρου έπρεπε να αναδειχθούν «προσωπικότητες με προβεβλημένα ονόματα, αλλά χωρίς διάθεσιν αναπτύξεως ιδίας πρωτοβουλίας», ενώ ο γενικός γραμματέας και οι λοιποί σύμβουλοι θα ήταν πρόσωπα «κοινής εμπιστοσύνης των ιδρυτών» που θα εξασφάλιζαν τη συμμόρφωση της Εταιρείας με τις εκάστοτε κατευθυντήριες γραμμές.

Σύμφωνα με τις άνωθεν υποδείξεις, στο προεδρείο της Εταιρείας τοποθετήθηκαν πρόσωπα μεγάλης ηλικίας, πλαισιωμένα από «επιτελείον εκ νέων επιστημόνων». Ανάμεσά τους υπήρχαν αρκετοί διδάκτορες των ανθρωπιστικών επιστημών, ορισμένοι από τους οποίους, όπως οι Δημήτριος Τσάκωνας, Αγαμέμνων Κουτσογέωργας (*sic*), Δημήτριος Νιάνιαν και Αλεξάνδρα Μαντζουλίνο, θα γίνονταν αργότερα γνωστοί για την πολιτική τους δραστηριότητα. Την αφανή αλλά ουσιαστική καθοδήγηση της Εταιρείας από τη ΓΔΤΠ εγγυάτο η παρουσία «ειδικών συμβούλων» της Διεύθυνσης Πληροφοριών, όπως ο Γεωργαλάς, ο Γεώργιος Ζωιτιάδης, ο Δανιήλ Κατσαρδέλλος, ο Ιωάννης Ξυδιάς, η φιλόλογος Αικατερίνη Οικονομοπούλου, ο οικονομολόγος Γεώργιος Παπαδόπουλος. Άλλοι, όπως οι Νικόλαος Βέρρος, Άγγελος Προκοπίου και Άρης Σεραφετινίδης, θα συνέχιζαν την καριέρα τους στην Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή της Επιτροπής εξ Υπουργών.⁹⁶

Κατά τα δύο έτη της κρατικής επιχορήγησης (1957-59), η Εταιρεία εξέδωσε το μηνιαίο περιοδικό *Γνώσεις*, ημερολόγια και φυλλάδια για την προβολή του κυβερνητικού έργου, αλλά και ειδικά έντυπα με εύγλωττους τίτλους («Πίσω από τα συνθήματα», «Διάβασε αυτό πριν ψηφίσεις»), που κυκλοφόρησαν παραμονές των βουλευτικών και των δημοτικών εκλογών, το 1958 και το 1959, αντίστοιχα. Οι *Γνώσεις* τυπώνονταν σε 20.000 αντίτυπα και αποστέλλονταν δωρεάν σε «διαμορφωτές της κοινής γνώμης».⁹⁷ Η θεματολογία του περιοδικού,

96. Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υφυπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ. 296, 8 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Σημείωμα περί της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας, χ.χ. (1959), και μητρώον τακτικών μελών, χειρόγραφο, χ.χ., στο ίδιο. Στο «επιτελείον» της Εταιρείας συμμετείχαν ακόμα οι Ιωάννης Αθανασούλιας, Δημήτριος Οικονόμου, Γ. Κωνσταντίνου, Ιωάννης Νικολαρέας, Γεώργιος Σέκερης, Κωνσταντίνος Τζόβας, ο φιλόλογος Αναστάσιος Λιγνάδης και ο λογοτέχνης Μιχαήλ Περάνθης. Ίδρυτικό τακτικό μέλος υπήρξε ο μυθιστοριογράφος και ιστοριοδίφης Διονύσιος Κόκκινος. Άλλα τακτικά μέλη, με συνεισφορά στο μηνιαίο έντυπο της Εταιρείας *Γνώσεις*, ήταν ο κριτικός λογοτεχνίας Ανδρέας Καραντώνης, ο εκδότης Δημήτριος Καμπάνης και ο δημοσιογράφος Βάσος Βασιλείου.

97. Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονταν δάσκαλοι, ιερείς και πρόεδροι κοινοτή-

που εκτεινόταν από τις διεθνείς σχέσεις και τη λογοτεχνία ως την αγροτική οικονομία και τις παρυφές των θετικών επιστημών, συνδύαζε έντονο εθνικισμό και αντικομμουνισμό, βασικά συστατικά του λόγου της εθνικοφροσύνης. Από τη σκοπιά του ψυχολογικού πολέμου, η ύλη του περιοδικού χαρακτηριζόταν ως «φαιά προπαγάνδα», δηλαδή συγκαλυμμένη υπό «επιμορφωτικόν και επιστημονικόν χαρακτήρα».⁹⁸

Φιλοδοξώντας να λειτουργήσει ως «ειδική δεξαμενή» πληροφοριών για τον κομμουνισμό, η Εταιρεία δεν στηρίχτηκε μόνο στον αφανή της χορηγό, τη Διεύθυνση Πληροφοριών της ΓΔΤΠ,⁹⁹ αλλά έλαβε και «τεχνική βοήθεια» από τη USIS.¹⁰⁰ Επίσης, επιχείρησε να δημιουργήσει «ειδικό αρχείο Τύπου» και αρχείο για «τα Σωματεία κατά κατηγορίαν», με σκοπό να εντοπιστούν ιδιωτικοί φορείς κατάλληλοι για συστράτευση στον κοινό αγώνα. Έντονη ήταν η συμμετοχή της στον εορτασμό της δέκατης επετείου από τη νίκη «κατά του κομμουνιστοσυμμοριτισμού», με ψηφίσματα, δημόσιες συζητήσεις, διαγωνισμό δοκιμίου, ειδική έκδοση, προκηρύξεις και συνθήματα.

Πέρα από την αναμενόμενη στηλίτευση της κομμουνιστικής ιδεολογίας και πράξης, το ιδεολογικό στίγμα του «επιτελείου» της Εταιρείας πρόδιε η σφοδρή επίθεση που εξαπέλυσε εναντίον του Γεωργίου Θεοδοκά το φθινόπωρο του 1958. Με αφορμή σειρά δοκιμίων του φιλελεύθερου διανοητή που δημοσιεύτηκαν στο *Βήμα* με γενικό τίτλο «Η οξύτατη ιδεολογική κρίσις της εποχής μας», τακτικός συνεργάτης των *Γνώσεων* με το ψευδώνυμο «Συνυπάρχων» καταλόγισε στον Θεοδοκά «πνευματικό φραγχολεβαντισμό» και συνέργεια στο «παιγνίδι της ανθεθνικής 'Αριστεράς'». Το αμάρτημα του Θεοδοκά ήταν ότι είχε υποστηρίξει την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης και την ελληνική συμμετοχή στο εγχείρημα ως ιστορική αναγκαιότητα που θα επέφερε την οριστική υπέρβαση της παλιάς,

των. Σε έκθεση για το έργο της Εταιρείας σημειώνεται ως μαρτυρία για την ορθοφροσύνη και μαχητικότητα των *Γνώσεων* το γεγονός ότι «κοινότητες τινές και εύριθμα σχολεία, προφανώς ελεγχόμενα από κομμουνιστάς, επέστρεψαν το περιοδικόν ως απαράδεκτον»: Σημείωμα περί της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας, χ.χ. (1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υφυπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ. 296, 8 Ιανουαρίου 1959, στο ίδιο.

98. Σημείωμα περί της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας, χ.χ. (1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Σύμφωνα με ορισμό που αποδίδεται στον Γεωργαλά, η «λευκή» προπαγάνδα διεξάγεται επίσημα και επώνυμα· η «φαιά» είναι ανώνυμη και ανεύθυνη· η «μαύρη» αποδίδεται «εις πηγήν διάφορον της πραγματικής»: *Λεντάκης, Παρακρατικές οργανώσεις*, ό.π., σ. 42. Οι όροι αυτοί εμφανίζονται στο κείμενο της άσκησης «Περικλής».

99. Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υφυπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ. 296, 8 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

100. USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», desp. 47, 26 Φεβρουαρίου 1960, National Archives, RG 306, entry 1047, box 4· Σημείωμα περί της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας, χ.χ. (1959), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

εδαφικής Μεγάλης Ιδέας. Ο ανώνυμος συντάκτης των *Γνώσεων*, πιθανότατα συνεργάτης της Διευθύνσεως Πληροφοριών,¹⁰¹ προειδοποίησε για τον κίνδυνο από την ισοπεδωτική «χράνη» της υπερεθνικής συσσωμάτωσης. Ως αντίδοτο σύστησε «μια αληθινά λαμπρή εθνική κυψέλη», με πίστη στη «ζωτικότητα της ελληνικής φυλής» και χωρίς αναστολές απέναντι στο όραμα της εδαφικής επέκτασης. Καταλήγοντας, ο συντάκτης διακήρυττε την πεποίθησή του ότι η «Μεγάλη Ιδέα του Νέου Ελληνισμού όχι μόνο δεν πέθανε», αλλά βρισκόταν στα πρόθυρα «να βρη τη διέξοδό της».¹⁰²

Δύο χρόνια μετά τη σύστασή της, η Εταιρεία ουσιαστικά έπαυσε να λειτουργεί. Στο μεταξύ είχε μείνει ακέφαλη, καθώς απεβίωσαν διαδοχικά ο πρόεδρος της, καθηγητής της Φυσιολογίας και ακαδημαϊκός Σπυρίδων Δοντάς (1878-1958), και ο αντιπρόεδρος της, διπλωμάτης και ποιητής Νικόλαος Αέλης (1887-1959). Αλλά και το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας κρινόταν ότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί «εις τας υφισταμένας απαιτήσεις». Ως βασικός ανασταλτικός παράγοντας παρουσιάστηκε η υποχρηματοδότηση του εγχειρήματος.¹⁰³ Η συνέπεια ήταν να διακοπεί η έκδοση των *Γνώσεων* από τον Αύγουστο του 1959. Την απόδοση της Εταιρείας υπέσκαψε, όπως φαίνεται, η πάγια κακοδαιμονία του ελληνικού Δημοσίου. Σύμφωνα με απόρρητο σημείωμα, αντί της απρόσκοπτης χρηματοδότησης, η ΓΔΤΠ «επέβαλε» στην Εταιρεία να προσλάβει τέσσερις υπαλλήλους (χωρίς ειδικά προσόντα). Ενώ η κύρια αποστολή της ήταν η αντιμετώπιση της «κομμουνιστικής προπαγάνδας» με εκδόσεις, διαλέξεις και με άλλα μέσα «διαφωτίσεων», οι υπάλληλοί της επιφορτίστηκαν με τη δημιουργία αρχείων Τύπου και ιδιωτικών οργανώσεων, παραμένοντας «ουσιαστικώς ... αργόμισθοι». Επιπλέον, το έργο της Εταιρείας συνάντησε προσκόμματα από δυσαρεστημένους υπαλλήλους της ΓΔΤΠ, οι οποίοι δεν κλήθηκαν να παράσχουν τις υπηρεσίες τους. Το ίδιο σημείωμα

101. Οι συνεργάτες της Διευθύνσεως Πληροφοριών της ΓΔΤΠ συνεισέφεραν 137 άρθρα στο περιοδικό *Γνώσεις* κατά το 1958, από τα οποία 50 «επί εθνικών» και 52 «επί αντικομμουνιστικών θεμάτων»: Διεύθυνσις Πληροφοριών προς τον κ. Υφυπουργόν, υπηρεσιακόν σημείωμα, αρ. 296, 8 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

102. Γεώργιος Θεοτοκάς, «Η ιδεολογική κρίσις της εποχής μας», Γιώργος Θεοτοκάς, *Στοχασμοί και θέσεις: Πολιτικά κείμενα, 1925-1966*, τ. Β', Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1996, σ. 846-59. Ο Συνυπάρχων, «Πέθανε, λοιπόν, η Μεγάλη Ιδέα;», *Γνώσεις*, 1.11 (Νοέμβριος 1958) 29-32. Στην απάντησή του από τις στήλες του *Βήματος*, στις 7 Δεκεμβρίου 1958, ο Θεοτοκάς χαρακτήρισε το περιοδικό «εκπρόσωπο της αντιδραστικής δεξιάς» και θεώρησε το κείμενο αντιπροσωπευτικό «κάποιας ομαδικής κίνησης» με «αέρα αναμφίβολα φασιστικό»: Θεοτοκάς, «Μεταξύ των δύο φανατισμών», στο ίδιο, σ. 874-5.

103. Από το ποσό των 2.400.000 δραχμών που προβλεπόταν για τα έτη 1958 και 1959, διατέθηκαν 1.300.000, κυρίως από τα κονδύλια της ΓΔΤΠ: Σημείωμα διά τον Κον Υπουργόν [Προεδρίας] αφορούν τα της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας, 3 Σεπτεμβρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

καταλόγιζε σε «συνοδοιοπορούντας» της Αριστεράς προσπάθεια να δυσφημιστεί η Εταιρεία «ως κομματικόν όργανον της Κυβερνήσεως».¹⁰⁴

Έτσι, έληξε μάλλον άδοξα αυτή η απόπειρα της κυβέρνησης Καραμανλή να ορθώσει μέσω των μηχανισμών ασφαλείας ένα αξιόπιστο ανάχωμα στην ιδεολογική ακτινοβολία της Αριστεράς. Η ιδέα, ενδεικτική ιδεολογικής ένδειας και ανασφάλειας, δεν εγκαταλείφθηκε. Τον Αύγουστο του 1961, η Υπηρεσία Πληροφοριών εισηγήθηκε την έκδοση μηνιαίου περιοδικού ως «εθνικού βήματος διά τους εργάτας του λόγου και της τέχνης». Οι πειστικές προτεραιότητες του εκλογικού αγώνα που ακολούθησε ανέβαλαν την υλοποίηση του εγχειρήματος.¹⁰⁵

Η διεθνής διάσταση

Η σταθερή συστράτευση των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στον «ερυθρό κίνδυνο» αποτελούσε βασική επιδίωξη της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα. Αλλά και ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός επανειλημμένα επωφελήθηκε από την αμερικανική «τεχνογνωσία» στα πεδία του ψυχολογικού πολέμου και της προπαγάνδας. Την επομένη των εκλογών του 1958, διπλωματικοί και στρατιωτικοί εκπρόσωποι των Ηνωμένων Πολιτειών δεν έκρυψαν από τους έλληνες ιθύνοντες τη δυσaréσκεια και την ανησυχία τους για την επιτυχία της ΕΔΑ.¹⁰⁶ Για να καλύψει, ίσως, τα νώτα της, η ελληνική πλευρά ζήτησε τότε τη βοήθεια της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Υποστηρίζοντας ότι ορισμένα κράτη μέλη δεν διέθεταν επαρκείς μηχανισμούς προστασίας από τον «ψυχολογικό πόλεμο» που διεξήγαγε σε βάρος τους ο σοβιετικός συνασπισμός, η μόνιμη ελληνική αντιπροσωπεία στο ΝΑΤΟ πρότεινε τη συντονισμένη αντίδραση της συμμαχίας. Στην πρόταση αυτή επρόκειτο να επανέλθει η κυβέρνηση Καραμανλή και τα επόμενα χρόνια, χωρίς να αποκομίσει θετική ανταπόκριση.¹⁰⁷

Κατά την εκτίμηση της πρεσβείας των Ηνωμένων Πολιτειών, επόμενη κρίσιμη συγκυρία, με πιθανό διακύβευμα «το μελλοντικό πολιτικό προσανατολισμό της Ελλάδας», ήταν οι δημοτικές εκλογές της 5ης Απριλίου 1959. Όπως είχε συμβεί και στις βουλευτικές εκλογές του 1956, οι αμερικανικές υπηρεσίες προσφέρθηκαν να συνδράμουν «τα μη κομμουνιστικά ελληνικά στοιχεία», ώστε να αναχαιτισθεί η άνοδος της Αριστεράς ή και να μειωθεί η επιρροή της.¹⁰⁸

Στο πεδίο της διαφώτισης/προπαγάνδας, αμερικανικές υπηρεσίες στην Ελ-

104. Στο ίδιο.

105. Γεωργίου προς Υφυπουργόν Προεδρίας Κυβερνήσεως, υπηρεσιακόν σημείωμα, 11 Αυγούστου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

106. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, ό.π., σ. 314-5, 327-8.

107. Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War: Frontline State, 1952-1967*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη, Routledge, 2006, σ. 63.

108. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 257· Αλέξης Παπαχελάς, *Ο*

λάδα, ιδίως η USIS και η Joint United States Military Aid Group to Greece (JUSMAGG), ανέπτυσαν στενή συνεργασία με πολιτικούς φορείς αλλά και με τις ένοπλες δυνάμεις ήδη από την εποχή του εμφυλίου πολέμου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι υπηρεσίες αυτές ήταν και πάλι πρόθυμες να συνδράμουν την αντικομμουνιστική εκστρατεία της κυβέρνησης Καραμανλή, προωθώντας παράλληλα τις δικές τους δραστηριότητες.¹⁰⁹ Ανταποκρινόμενη σε αιτήματα του Υπουργείου Προεδρίας και του ΓΕΕΘΑ, η USIS εξασφάλισε οχήματα και γεννήτριες για τον εξοπλισμό κινητών συνεργείων «διαφώτισης», μεγάλο αριθμό κινηματογραφικών μηχανημάτων προβολής, κινηματογραφικές ταινίες, καθώς και χαρτί, φωτογραφικό υλικό, τεχνική και εκδοτική υποστήριξη.¹¹⁰ Η ελληνική κυβέρνηση επίσης θα μπορούσε να είχε εκμεταλλευτεί 1.100 ραδιόφωνα τα οποία μέσω του σχεδίου Marshall είχαν διανεμηθεί σε κοινότητες της υπαίθρου, στα 1951-52. Πολλές, όμως, από τις κοινότητες αυτές βρισκόνταν εκτός της εμβέλειας των πομπών του ΕΙΡ και της ΥΓΕΝΕΔ.¹¹¹ Πέρα από την έλλειψη τεχνικής υποδομής, οι εκθέσεις της USIS καταγράφουν αρνητικές εντυπώσεις για την ποιότητα και αποτελεσματικότητα των ελληνικών υπηρεσιών προπαγάνδας, εξαιρώντας τη Διεύθυνση Ψυχολογικού Πολέμου του ΓΕΣ.¹¹²

Η αντικομμουνιστική εκστρατεία της κυβέρνησης Καραμανλή ήταν μοιραίο να προκαλέσει τριβές στις σχέσεις της χώρας με τον ανατολικό συνασπισμό. Ο

βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967, Αθήνα, Βιβλι-
οπωλείο της «Εστίας», 1997, σ. 64.

109. Για την αμερικανική «πολιτιστική διπλωματία» στην Ελλάδα την περίοδο αυτή, στην οποία εντασσόταν η άσκηση αντικομμουνιστικής προπαγάνδας, βλ. Ioannis Stefanidis, «Telling America's Story: US Propaganda Operations and Greek Public Reactions», *Journal of the Hellenic Diaspora* 30.1 (2004) 39-95.

110. USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», desp. 47, 26 Φεβρουαρίου 1960, National Archives, RG 306, entry 1047, box 4· Athens to State Department, desp. 36, στο ίδιο, RG 59, 781.5MSP/7-1260· USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», mess. 40, 27 Ιανουαρίου 1961, RG 306, entry 1047, box 4· Έκθεσις πεπραγμένων Υπηρεσίας Πληροφοριών έτους 1960, 4 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, «Δραστηριότης Υπηρεσίας Πληροφοριών», (Μάρτιος;) 1961, στο ίδιο· Αντώνιος Μαντούβαλος, εκπρόσωπος πρωτοβαθμίου Επιτροπής, σημείωμα επί των πεπραγμένων μηνών Μαρτίου-Απριλίου 1961, 5 Μαΐου 1961, στο ίδιο· ση-
μείωμα Ειδικού Συμβούλου προς Υφυπουργόν Προεδρίας Κυβερνήσεως, «Κινητά Συνεργεία», 4 Απριλίου 1961, στο ίδιο· συνοπτικόν σημείωμα επί του προγραμματισμού της δραστηριότη-
τος της Υπηρεσίας, 8 Φεβρουαρίου 1961, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 177.

111. Εισήγησις επί της ραδιοφωνίας και τηλεόρασεως, εισηγητική έκθεσις διά την Επιτροπήν εξ Υπουργών, 20 Ιανουαρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημητράτου, φάκελος «αλληλογραφία επίσημη, 1958-59».

112. USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», desp. 47, 26 Φεβρου-
αρίου 1960, National Archives, RG 306, entry 1047, box 4· USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», mess. 40, 27 Ιανουαρίου 1961, στο ίδιο.

απροκάλυπτα αντισοβιετικός τόνος της κρατικής προπαγάνδας επανειλημμένα προκάλεσε σοβιετικά διαβήματα διαμαρτυρίας. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, μετά τις δυσφημιστικές εκθέσεις σοβιετικών προϊόντων που οργάνωσε η Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή στο Βόλο, τη Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά μεταξύ Ιουλίου και Νοεμβρίου 1958.¹¹³ Η Μόσχα, από την πλευρά της, έσπευσε να εκμεταλλευτεί τις διώξεις σε βάρος της Αριστεράς και τις δίκες κατασκόπων, επινοημένων ή αληθινών, τόσο για να αμβλύνει τις εντυπώσεις από τις διώξεις αντιφρονούντων στον ανατολικό συνασπισμό όσο και για να ασκήσει πίεση στην Αθήνα. Ο πόλεμος λέξεων κορυφώθηκε κατά τη διεξαγωγή της δίκης του Γλέζου και των συγκατηγορουμένων του, το καλοκαίρι του 1959. Όταν η σοβιετική πλευρά τίμησε τον υπόδικο έλληνα πολιτικό με την έκδοση ειδικού γραμματοσήμου, η Αθήνα απάντησε με τον ίδιο τρόπο, επιλέγοντας τον Imre Nagy, τον ούγγρο πρωθυπουργό που είχε πληρώσει με τη ζωή του το ρόλο του στην αντισοβιετική εξέγερση του 1956.

Ενέργειες αυτού του είδους υπογράμμιζαν την αμφιθυμία της κυβέρνησης Καραμανλή απέναντι στα «ανοίγματα» και το κλίμα ύφεσης που κατά καιρούς προωθούσε η Μόσχα. Ελπίδες αλλά και αναστολές προκαλούσε η επιθετική εμπορική πολιτική του ανατολικού συνασπισμού που προσφερόταν να απορροφήσει το γεωργικό πλεόνασμα της χώρας. Χειρονομίες αυτού του είδους, όπως και τα διπλωματικά ανοίγματα της Μόσχας και των δορυφόρων της, ερμηνεύονταν ως απόπειρα να δελεαστεί η Ελλάδα και να απομακρυνθεί από τους «φυσικούς» της συμμάχους. Για λόγους εξωτερικής πολιτικής αλλά και εσωτερικής σκοπιμότητας, η κυβέρνηση Καραμανλή στάθηκε ιδιαίτερα καχύποπτη απέναντι στη ρητορεία της ύφεσης. Καταδίκασε τις σχετικές αναφορές της Αριστεράς ως προσπάθεια για «ηθικό αφοπλισμό» του ελληνικού λαού, επικαλούμενη τη σημαντική στρατιωτική παρουσία των ανατολικών στα βόρεια σύνορα της χώρας, αλλά και τις απειλές που κατά καιρούς εκτόξευε ο Νικίτα Χρουστσόφ στο πλαίσιο της τακτικής καρότου και μαστίγιου που ακολουθούσε.¹¹⁴ Τη στάση αυτή της κυβέρνησης Καραμανλή τροφοδοτούσαν με τις αναλύσεις τους οι υπηρεσίες που εμπλέκονταν στον «αντικομμουνιστικό αγώνα». Πέρα από τον ευνοϊκό αντίκτυπο της ύφεσης για την επιρροή της ΕΔΑ, οι «ειδικοί σύμβουλοι» της ΚΥΠ και της Υπηρεσίας Πληροφοριών καταλόγιζαν καιροσκοπισμό στη μη κομμουνιστική αντιπολίτευση, εκτιμώντας ότι για λόγους εκλογικής τακτικής έφτανε να υιοθετεί «συνθήματα της Αριστεράς».¹¹⁵

113. Απολογισμός εργασίας της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής, Δεκέμβριος 1958, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Σχετικά με τις σοβιετικές αντιδράσεις, βλ. *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια*, ό.π., σ. 205-6, 259-60, 274-6.

114. Hatzivassiliou, ό.π., 73-5, 96-7. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, ό.π., σ. 102-14.

115. ΚΥΠ, Υ[πηρεσία] Ε[ιδικών] Μ[ελετών], «Εκτίμησις της καταστάσεως εν όψει

Η Δευτεροβάθμιος

Δύο και πλέον χρόνια μετά την έναρξη της αντικομμουνιστικής εκστρατείας, ο μηχανισμός διαφώτισης και προπαγάνδας της κυβέρνησης Καραμανλή δεν φαινόταν να αποδίδει τα αναμενόμενα. Η Υπηρεσία Πληροφοριών δεν είχε κατορθώσει να καταστεί, σύμφωνα με την πομπώδη διατύπωση σημειώματος του προϊσταμένου της, «ο κεντρικός επιτελικός νους του πολέμου των ιδεών, ο συντονιστής τού όλου κρατικού μηχανισμού από πλευράς διαφωτιστικής δραστηριότητας».¹¹⁶ Υπέφερε από κακή διαχείριση, προσωπικές διαφορές στελεχών,¹¹⁷ ενώ, δέκα περίπου μήνες μετά το διορισμό του, ο Γωγούσης υποστήριζε ότι ουδέποτε είχε λάβει «υπεύθυνον» κυβερνητική γραμμή. Μάλιστα, παρά το γεγονός ότι το 1960 η Υπηρεσία του μισθοδοτούσε τριάντα τρεις συνεργάτες, ο αδρά αμειβόμενος¹¹⁸ «ειδικός σύμβουλος» παραπονιόταν ότι δεν είχε επαρκή αριθμό υπαλλήλων και εστερείτο «στοιχειωδών οικονομικών μέσων».¹¹⁹ Από την πλευρά τους, αμερικανοί παρατηρητές προσέθεταν την ανικανότητα ορισμένων

των προσπαθειών 'υφέσεως' εις τας διεθνείς σχέσεις», 19 Σεπτεμβρίου 1959, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Η έκθεση αυτή περιείχε και μια δόση αλτρωτισμού, καθώς, στις διαφορές μεταξύ των «δύο κόσμων» ενέτασσε και τις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις για τη Βόρεια Ήπειρο και για τη «βελτίωση» των συνόρων με τη Βουλγαρία. Επίσης, για τη συμβολή του περιοδικού *Σοβιετολογία* στην αποκάλυψη «των πραγματικών επιδιώξεων της κομμουνιστικής προπαγανδιστικής εκστρατείας υπέρ της ειρήνης και της υφέσεως», βλ. Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατατοπιστικών σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, 25 Φεβρουαρίου 1960, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

116. Συνοπτικόν σημείωμα επί του προγραμματισμού της δραστηριότητος της Υπηρεσίας [Πληροφοριών], 8 Φεβρουαρίου 1961, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 171-6.

117. Αυτή ήταν και η εκτίμηση του κλιμακίου της αμερικανικής Υπηρεσίας Ενημέρωσης (USIS) στην Αθήνα, USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», desp. 47, 26 Φεβρουαρίου 1960, National Archives, RG 306, entry 1047, box 4· USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», mess. 40, 27 Ιανουαρίου 1961, στο ίδιο. Ενδεικτική είναι και μεταγενέστερη επιστολή του Σταυρίδη, στην οποία κάνει λόγο για «κατατρεγμό» του από τον Γωγούση: Σταυρίδης προς Τριανταφυλλάκο, 27 Δεκεμβρίου 1962, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

118. Το 1960, ο μηνιαίος μισθός του ειδικού συμβούλου ανερχόταν στις 10.000 δραχμές, ενώ ο αμέσως υψηλότερος μισθός στελεχών όπως ο Σταυρίδης και ο Γεωργιάδης δεν ξεπερνούσε τις 4.000: Πίνακες «Εθνικών Δαπανών», 1960, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

119. Έκθεσις πεπραγμένων Υπηρεσίας Πληροφοριών έτους 1960, 4 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Συνοπτικόν σημείωμα επί του προγραμματισμού της δραστηριότητος της Υπηρεσίας [Πληροφοριών], 8 Φεβρουαρίου 1961, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 171-6. Τα παράπονα αυτά επαναλαμβάνει ο Γωγούσης σε υπόμνημα που συνέταξε μετά τη δημοσίευση της Έκθεσης Μπέρσου, τον Απρίλιο του 1964, το οποίο βρίσκεται στο Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Ωστόσο, το 1961 αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των εσωτερικών και εξωτερικών συνεργατών της υπηρεσίας και βελτιώθηκαν οι αποδοχές τους: Πίνακες «Εθνικών Δαπανών», 1960 και 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

«προσώπων σε θέσεις-κλειδιά».¹²⁰ Ωστόσο, το σημαντικότερο πρόβλημα για τη συνολική κυβερνητική προσπάθεια στον τομέα της διαφώτισης/προπαγάνδας παρέμενε η επικάλυψη των αρμοδιοτήτων και των ορίων δραστηριότητας ανάμεσα στην Υπηρεσία Πληροφοριών και συναφείς υπηρεσίες του στρατού, των σωμάτων ασφαλείας και, ιδιαίτερα, της ΚΥΠ.¹²¹

Το καλοκαίρι του 1960, κρίθηκε αναγκαίο να τεθεί το σύνολο της προσπάθειας υπό την εποπτεία της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας. Ο στρατός είχε μακρά πείρα στην αντιμετώπιση του κομμουνισμού με μεθόδους ψυχολογικού πολέμου, ενώ στελέχη του, εν ενεργεία ή απόστρατοι, επάνδρωναν ήδη τις υπόλοιπες εμπλεκόμενες υπηρεσίες. Συστάθηκαν, λοιπόν, δύο νέα όργανα, μια πρωτοβάθμια επιτροπή με εισηγητικό χαρακτήρα και μια δευτεροβάθμια που θα αναλάμβανε να συντονίζει τις διάφορες υπηρεσίες πληροφοριών και διαφώτισης και θα αποφάσιζε για τις εισηγήσεις της πρωτοβάθμιας.¹²²

Από τα δύο αυτά όργανα, πολύ πιο σημαντική υπήρξε η Δευτεροβάθμια Συντονιστική Επιτροπή που συγκροτήθηκε στις 30 Αυγούστου 1960, με διαταγή που εξέδωσε ο Καραμανλής με την ιδιότητα του υπουργού Εθνικής Αμύνης. Στην Επιτροπή αυτή μετείχαν ο αρχηγός του ΓΕΕΘΑ, ως πρόεδρος, ο αρχηγός του ΓΕΣ, οι διοικητές της ΚΥΠ και της ΓΔΕΑ, οι αρχηγοί των σωμάτων ασφαλείας, ο ειδικός σύμβουλος της Υπηρεσίας Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρίας και, κατά περίπτωση, ο διευθυντής της Υπηρεσίας Αποδήμου Ελληνισμού του ίδιου Υπουργείου. Η Δευτεροβάθμια Επιτροπή ανέλαβε να κατευθύνει τη δράση των αρμόδιων υπηρεσιών στον τομέα «των πληροφοριών και διαφώτισεως», να εποπτεύει το έργο τους και να εισηγείται στο ανώτατο κυβερνητικό επίπεδο τη λήψη αποφάσεων για γενικότερα θέματα του «αντικομμουνιστικού αγώνα»,¹²³ όπως, για παράδειγμα, η εκκαθάριση των κρατικών υπηρεσιών από «κομμουνιστικά στοιχεία».¹²⁴

120. USIS Athens to USIA, «Country Assessment Report», mess. 40, 27 Ιανουαρίου 1961, National Archives, RG 306, entry 1047, box 4.

121. ΓΕΕΘΑ/Α/III/MEO, Φ.0532/00/27, ΒΣΤ 902 τη 27.7.60, πρακτικά προσυσκεψέως 26ης Ιουλίου 1960, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

122. Στο ίδιο.

123. Αντίγραφο εγγράφου Α/3 ΓΕΕΘΑ, «Επιτροπική συντονισμού υπηρεσιών πληροφοριών - διαφώτισεως», χ.χ. (μετά την 4η Ιουνίου 1962), *Εξουσία και παραξουσία*, σ. 88-9.

124. Εισηγήση Αρχηγού ΓΕΕΘΑ προς Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, «Διάβρωση των Κρατικών Υπηρεσιών υπό του Κομμουνισμού», *Εξουσία και παραξουσία*, σ. 32-3. Το έγγραφο χρονολογείται λανθασμένα στο 1956, πράγμα αδύνατον αφού ο αντιστράτηγος Φροντιστής που το υπογράφει ανέλαβε τα καθήκοντά του το Νοέμβριο του 1959. Σε συνδυασμό με τον ενδεικτικό πίνακα «κομμουνιστικής διεισδύσεως εις τον κρατικόν μηχανισμόν» που απέστειλε η ΚΥΠ στις 6 Φεβρουαρίου 1961 (στο ίδιο, σ. 90), το έγγραφο μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί στο αμέσως επόμενο διάστημα. Με βάση τον εν λόγω πίνακα, στο

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των στρατιωτικών που συμμετείχαν στη Δευτεροβάθμια Επιτροπή, εν ενεργεία και απόστρατων, ήταν ότι είχαν διατελέσει μέλη του ΙΔΕΑ. Ορισμένοι, μάλιστα, είχαν να επιδείξουν συμμετοχή στο κίνημα της 30ής/31ης Μαΐου 1951.¹²⁵ Τρεις, τουλάχιστον, ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ αντιστράτηγος Αθανάσιος Φροντιστής, ο αρχηγός ΓΕΣ αντιστράτηγος Βασίλειος Καρδαμάκης και ο προϊστάμενος της Υπηρεσίας Πληροφοριών Γωγούσης, υπήρξαν προσωπικές επιλογές του πρωθυπουργού. Η προαγωγή των Φροντιστή και Καρδαμάκη, το Νοέμβριο του 1959, επήλθε με το νόμο 4028/1959 «περί ιεραρχίας και προαγωγών», τον οποίον είχαν εισηγηθεί ο Καραμανλής, ως υπουργός Εθνικής Αμύνης, μαζί με τον υφυπουργό του Γεώργιο Θεμελή.¹²⁶

Σχετικά με το ρόλο του ΙΔΕΑ, πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά την ύφεση που παρατηρήθηκε στη δράση της οργάνωσης μετά την άνοδο του εκλεκτού της στρατάρχη Παπάγου στην εξουσία, μια σχετικά ολιγομελής ομάδα διατήρησε τους δεσμούς της και συνέχισε να εξυφαίνει συνωμοτικά σχέδια. Προστάτης της ομάδας αυτής, στην οποία συμμετείχε ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, υπήρξε ο Καρδαμάκης.¹²⁷ Η ίδια ομάδα κατόρθωσε να προωθεί αποτελεσματικά τις επιδιώξεις της έως την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης όχι μόνο χάρη στην εύνοια του Καρδαμάκη αλλά και μέσω του διευθυντή του στρατιωτικού γραφείου του Καραμανλή ταξίαρχου Διονυσίου Βέρρου, ο οποίος, σε κρίσιμες στιγμές, της παρέσχε πολύτιμη κάλυψη.¹²⁸ Την επιρροή της ομάδας επιβεβαίωσε η έκδοση του νομοθετικού διατάγματος «περί εκουσίας αποστρατείας αξιωματικών του στρατού ξηράς και άλλων τινων διατάξεων», τον

Δημόσιο υπηρέτουσαν 2.584 «επικίνδυνοι κομμουνισταί», οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν εκπαιδευτικοί (1.424) ή σιδηροδρομικοί (343). Βλ. επίσης Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 9 Μαρτίου 1961, στο ίδιο, σ. 92-4.

125. Λεντάκης, *Παρακρατικές οργανώσεις*, ό.π., σ. 41.

126. *Καραμανλής*, τ. 4, σ. 206. Βλ. και Γιώργος Δαμιανάκος, *Ο ΙΔΕΑ έδωσε τη Χούντα*, Αθήνα, *Επικαιρότητα*, 1995, σ. 104-9.

127. Δαμιανάκος, ό.π., σ. 127-32· Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1975, σ. 41-3, και σημείωμα Φροντιστή προς Κανελλόπουλο, 26 Σεπτεμβρίου 1975, στο ίδιο, σ. 301-2· Λεντάκης, ό.π., σ. 39, 144· Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Δ', ό.π., σ. 55· Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 260. Τους δεσμούς του Καρδαμάκη με το συνωμοτικό αυτό πυρήνα επιβεβαιώνει έκθεση του πρεσβευτή Henry Labouisse προς τον υπουργό Εξωτερικών Ηνωμένων Πολιτειών με ημερομηνία 5 Απριλίου 1963: U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1961-1963*, τ. XVI, Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1994, σ. 665-6. Πρόσθετη επιβεβαίωση για τις διασυνδέσεις και την επιρροή των συνωμοτών παρέχει η έκθεση Πανουργιά προς Καραμανλή. Για αποσπάσματα της έκθεσης βλ. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της δικτατορίας*, τ. 1, Αθήνα, εκδόσεις Κ. Καπόπουλος, 1975, σ. 13-4· *Καραμανλής*, τ. 7, σ. 18.

128. Δαμιανάκος, ό.π., σ. 110-1· Λεντάκης, ό.π., σ. 145, 147· Λιναρδάτος, ό.π., σ. 24, 39-40.

Αύγουστο του 1960,¹²⁹ το οποίο «αποσυμφόρησε» το στράτευμα από αρκετά «ανεπιθύμητα» στελέχη.

«Κυανοί» εναντίον «Κιτριών»

Κατά το πρώτο διάστημα της λειτουργίας της, η Δευτεροβάθμια Επιτροπή φαίνεται ότι απασχολήθηκε κυρίως με την πιο συστηματική εφαρμογή μεθόδων ψυχολογικού πολέμου κατά της Αριστεράς, όπως η κινητοποίηση αντικομμουνιστικών οργανώσεων και η διαφώτιση του πληθυσμού της υπαίθρου.¹³⁰ Η αποστολή της διευρύνθηκε και έλαβε επείγοντα χαρακτήρα το καλοκαίρι του 1961, όταν, μετά την ψήφιση νέου εκλογικού νόμου τον Ιούνιο, η κυβέρνηση προσανατολίστηκε προς την επίστευση των εκλογών.

Ενόψει της εκλογικής αναμέτρησης, η Δευτεροβάθμια Επιτροπή κλήθηκε να κατευθύνει τις υπηρεσίες τις οποίες επέπτευε προς την επίτευξη δύο αντικειμενικών σκοπών: τη συρρίκνωση της εκλογικής επιρροής της ΕΔΑ και την ενίσχυση του κυβερνώντος κόμματος. Τη σημασία των μεθόδων ψυχολογικής πίεσης και προπαγάνδας αναγνώριζε ο ίδιος ο πρωθυπουργός. Σύμφωνα με πρακτικό συνάντησης που διεξήχθη την 1η Αυγούστου, είχαν προηγηθεί δύο συσκέψεις εκπροσώπων της κυβέρνησης και του στρατού, σε μία από τις οποίες προήδρευσε ο Καραμανλής. Στη Δευτεροβάθμια Επιτροπή ανατέθηκε ο συντονισμός των πληροφοριών που θα παρείχαν η ΓΔΕΑ και η ΚΥΠ για τον κομμουνισμό και η εισήγηση «των ενδεικνυομένων μέτρων αντιδράσεως». Ως προς τον τομέα διαφώτισης/προπαγάνδας η Υπηρεσία Πληροφοριών του Γωγούση διατήρησε τον κεντρικό της ρόλο. Κατά μία εκδοχή, η οποία πάντως δεν τεκμηριώνεται από τα διαθέσιμα έγγραφα, στις συσκέψεις της Δευτεροβάθμιας μετείχε ο σύνδεσμος του πρωθυπουργού με τις ένοπλες δυνάμεις ταξιαρχος Βέρρος.¹³¹ Την εμπλοκή του ενισχύει η μαρτυρία ότι, το ίδιο διάστημα, ο Βέρρος έλαβε 1.200.000 δραχμές από τα μυστικά κονδύλια του Υπουργείου Προεδρίας «διά σκοπούς εθνικής ασφαλείας».¹³²

129. Δαμιανάκος, *ό.π.*, σ. 116-8· Καραμανλής, τ. 4, σ. 376.

130. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 19 Μαΐου 1961, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 98-101· σημείωμα Ευδικού Συμβούλου προς Υφυπουργόν Προεδρίας Κυβερνήσεως, «Κινητά Συνεργεία», 4 Απριλίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Υπουργός Οικονομικών Κ. Παπακωνσταντίνου προς Προεδριαν Κυβερνήσεως, «Προηγουμένη έγκρισις κ. Προέδρου Κυβερνήσεως διά δαπάνας εκδόσεως (sic) κινητών συνεργείων», 10 Μαΐου 1961, στο ίδιο. Τα κινητά συνεργεία ανέλαβαν τη διαφωτιστική εκστρατεία στην επαρχία. Οχήματα παρείχε η αμερικανική USIS και ο Στρατός, ενώ λαμβανόταν πρόνοια για την παραλλαγή τους ώστε να εμφανίζονται ως ιδιωτικά: Καρδαμάκης προς ΓΕΕΘΑ/Α III, «Διαφώτισις», 14 Μαρτίου 1961, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

131. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 261-2.

132. Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 39· Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, σ. 275.

Καθώς η κυβέρνηση ανέμενε την υποβολή προτάσεων «το ταχύτερον»,¹³³ η Δευτεροβάθμια Επιτροπή συνήλθε στις 4 Αυγούστου. Το σχετικό πρακτικό μαρτυρεί το προσωπικό ενδιαφέρον του Καραμανλή. Η οδηγία του πρωθυπουργού ήταν να ενταθούν οι ρυθμοί λειτουργίας της· εξέφρασε, μάλιστα, την πρόθεση να παραστεί ο ίδιος σε επόμενη σύσκεψή της, το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου. Στη σύσκεψη αυτή τέθηκε ως συγκεκριμένος στόχος «ο Κομμουνισμός εις το εγγύς μέλλον να υποστή κάμψιν και το ποσοστόν του να κατέλθη εις επίπεδα κάτω του 20%». Τον επείγοντα χαρακτήρα της επιχείρησης φανέρωνε το γεγονός ότι η ΚΥΠ έλαβε εντολή να υποβάλει ένα γενικό σχέδιο δράσης μέσα σε μια εβδομάδα.¹³⁴

Προκειμένου να ανταποκριθεί στην αποστολή της μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα η ΚΥΠ πιθανότατα βασίστηκε σε προϋπάρχοντα σχέδια που είχαν εκπονηθεί είτε από την ίδια είτε από άλλες υπηρεσίες, όπως το «Συμβούλιο Μελετών» της Υπηρεσίας Πληροφοριών.¹³⁵ Από εκεί προερχόταν το «σχέδιον διενεργείας των προσεχών εκλογών», το οποίο υπέγραψε ο Σταυρίδης και έφερε ημερομηνία 28 Ιουλίου 1961. Το κείμενο αυτό διέρρευσε και δημοσιεύτηκε στην *Αυγή*, στις 17 Σεπτεμβρίου 1961. Όπως ήταν αναμενόμενο, η κυβέρνηση το απέδωσε σε «ανεύθυνο πρόσωπο» που δεν συνδεόταν μαζί της.¹³⁶ Πάντως, το σχέδιο Σταυρίδη παρουσιάζει ουσιαστικές διαφορές από το τελικό σχέδιο που παρουσίασε ο διοικητής της ΚΥΠ Νάτσινας κατά τη συνεδρίαση της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, στις 11 Αυγούστου. Στην ίδια σύσκεψη, οι επικεφαλής των υπηρεσιών ασφαλείας συνέστησαν, σε περίπτωση «συντόμου

133. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 1 Αυγούστου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 102-3.

134. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 4 Αυγούστου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 103-6.

135. Ε. Σταυρίδης, «Σχέδιον διενεργείας των προσεχών εκλογών οποτεδήποτε και αν διεξαχθούν», 28 Ιουλίου 1961 (φέρει χειρόγραφη υπογραφή του συντάκτη), ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου. Ευχαριστώ τον συνάδελφο Σωτήρη Ριζά για την επισήμανση.

136. Σε τέσσερα σχέδια αναφέρθηκε ο ειδικός σύμβουλος του Υπουργείου Προεδρίας επί κυβερνήσεως Ενώσεως Κέντρου Γεώργιος Μπέρτσος τόσο στην Έκθεσή του όσο και κατά τη διάρκεια δίχης, το Μάρτιο του 1965: Ένα σχέδιο, αυτό που διέρρευσε στην ΕΔΑ, το συντάξε ο Σταυρίδης· το δεύτερο ήταν έργο της ΚΥΠ· το τρίτο αποτελούσε σύνθεση των δύο προηγούμενων από τον Γεωργιάδ· το τέταρτο διορθώθηκε από το γενικό διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου του Καραμανλή Πασχάλη Κόντα και τέθηκε σε εφαρμογή: Έκθεση Μπέρτσου, 1 Απριλίου 1964, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου, σ. 5· το ίδιο σε *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 285. Επίσης, Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 47-8, 65-6· Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 39, 55-8· Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 270. Στο υπόμνημα που συνέταξε ο Γεωγούσης μετά τη δημοσίευση της Έκθεσης Μπέρτσου ισχυρίστηκε ψευδώς ότι η Υπηρεσία Πληροφοριών δεν ανέπτυξε καμιά δραστηριότητα σχετική με τις εκλογές του 1961: υπόμνημα Νικολάου Γεωγούση, (Απρίλιος) 1964, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου.

προκηρύξεως εκλογών),¹³⁷ ο πρωθυπουργός να αποφασίσει αμέσως την εφαρμογή των «προπαρασκευασμένων» αστυνομικών μέτρων. Υπολόγισαν, μάλιστα, τις σχετικές έκτακτες δαπάνες σε 3,5 εκατομμύρια δραχμές.¹³⁸

Στην επόμενη σύσκεψη της 8ης Σεπτεμβρίου 1961, τα μέλη της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής ενημερώθηκαν για τις αποφάσεις του πρωθυπουργού σχετικά με το «σχέδιο Περικλής». Ο Καραμανλής («ενέκρινε γενικώς το Σχέδιο») και τη σχετική αναφορά του αρχηγού ΓΕΕΘΑ, ενώ επιφυλάχθηκε μόνο για την κάλυψη των έκτακτων κονδυλίων που είχαν ζητήσει τα σώματα ασφαλείας. Η ίδια σύσκεψη προχώρησε στην «κατανομή ευθυνών» για την εφαρμογή του σχεδίου, εμφανής στόχος του οποίου εξακολουθούσε να είναι η καταπολέμηση του κομμουνισμού.¹³⁹ Κατά τη σύσκεψη της 22ας Σεπτεμβρίου εξετάστηκε ο ρόλος της Εκκλησίας. Ο Φροντιστής ανέφερε ότι είχε συζητήσει με τα μέλη της Ιεράς Συνόδου «διά τον κομ[μμουνιστι]κόν κίνδυνον» και σκόπευε να ενημερώσει το σύνολο της Ιεραρχίας κατά την προσεχή της σύνοδο.¹⁴⁰ Μια επισκόπηση της εξέλιξης του «αντικομμουνιστικού αγώνος», με έμφαση στη Βόρεια Ελλάδα, περιέχεται σε πρακτικό σύσκεψης της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής που διεξήχθη στις 6 Οκτωβρίου 1961, δεκαεπτά ημέρες μετά την προκήρυξη των εκλογών.¹⁴¹

Έρευνα που διενεργήθηκε με ευθύνη του υφυπουργού Εθνικής Αμύνης Παπακωνσταντίνου στα αρχεία του ΓΕΕΘΑ, του ΓΕΣ και της ΚΥΠ, στα τέλη του 1964 ή στις αρχές του 1965,¹⁴² αποκάλυψε έγγραφο με τίτλο «Άσκησις Περικλής», υπογραφή «Β. Βουλγαροκτόνος, Αρχιστράτηγος» και ημερομηνία 10 Αυγούστου 1961.¹⁴³ Το ψευδώνυμο υπέκρυπτε τον Καρδαμάκη, ο οποίος, ως

137. Για την αρχική διατύπωση και τη μεταγενέστερη διόρθωση του πρακτικού στο σημείο αυτό, βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 51.

138. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 11 Αυγούστου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 107-9.

139. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 8 Σεπτεμβρίου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 109-11.

140. Πρακτικό έρευνας ταξιάρχου Αναργύρου Μπαλλά, 16 Φεβρουαρίου 1965, Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, Παράρτημα, σ. 315-6. Σημαντικά διαφορετική εκδοχή του πρακτικού παρατίθεται στο Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 63-4.

141. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 6 Οκτωβρίου 1961, *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 111-3.

142. Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, σ. 259. Το σχετικό κείμενο κατέθεσε ο Γεώργιος Παπανδρέου στη Βουλή, στη συνεδρίαση της 23ης Φεβρουαρίου 1965.

143. «Άσκησις Περικλής», Παπακωνσταντίνου, *ό.π.*, Παράρτημα, σ. 302-8. Το κείμενο παρατίθεται και σε *Εξουσία και παραεξουσία*, σ. 68-87. Η εν λόγω αναδημοσίευση παρουσιάζει αρκετά προβλήματα. Ως ημερομηνία Β[άσει] Σ[τρατιωτικού] Τ[αχυδρομείου] εμφανίζεται κληθασμένα η 10η Αυγούστου 1959, ενώ διάφορα τμήματα του εγγράφου έχουν μετατοπιστεί σε λάθος θέση ή παραλείπονται. Βλ. και Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 52.

αρχηγός ΓΕΣ, ασκούσε τον επιχειρησιακό έλεγχο των χερσαίων δυνάμεων.¹⁴⁴ Διαχωρίζοντας τον πληθυσμό σε «Κυανούς» και «Κιτρίνους», το σχέδιο προέβλεπε σειρά ενεργειών από τις «εθνικές δυνάμεις» με σκοπό να «περιορισθή εις το ελάχιστον ο αριθμός των ατόμων, άτινα ήθελον προσφερθή να εξυπηρετήσωσι κατά τας αναληφθησομένας επιχειρήσεις τας αντιπάλους δυνάμεις των ΚΙΤΡΙΝΩΝ». Την ευθύνη για την εφαρμογή του σχεδίου θα είχαν οι ένοπλες δυνάμεις ως «η κατ' εξοχήν δύναμις ασφαλείας του έθνους», τα σώματα ασφαλείας και οι κεντρικές πολιτικές αρχές. Στην περιφέρεια οι νομαρχίες αναλάμβαναν να συντονίσουν τη δράση των λοιπών («εθνικών δυνάμεων»). Σε αυτές συγκαταλέγονταν οι («εθνικά πολιτικά οργανώσεις»), οι προσκείμενες στους «Κυανούς» συνδικαλιστικές και συνεταιριστικές οργανώσεις, οι οργανώσεις εφέδρων και παλαιών πολεμιστών, οι (παράγοντες Εκκλησίας, πνευματικής ηγεσίας και πνευματικά ιδρύματα) και, τέλος, ο μηχανισμός της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το σχέδιο επαναλάμβανε τη γνωστή εκτίμηση ότι ο κλήρος και η πνευματική ηγεσία του τόπου απουσίαζαν «εκ του διεξαγομένου ψυχρού πολέμου κατά των ΚΙΤΡΙΝΩΝ»: επομένως, έπρεπε να πειστούν να συμμετάσχουν ενεργώς.¹⁴⁵

Είναι σαφές ότι υπήρξε μέριμνα το σχέδιο να εμφανιστεί ως άσκηση με προέλευση όχι την ΚΥΠ αλλά τη Διεύθυνση Ψυχολογικού Πολέμου του (Γενικού Επιτελείου Αρχιστρατήγου), πιθανότατα του ΓΕΣ.¹⁴⁶ Ορισμένα σημεία του, όπως η αναφορά σε μαζικές συλλήψεις («επικινδύνων») ατόμων, δημιουργούν την εντύπωση ότι η εφαρμογή του αφορούσε σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης.¹⁴⁷ Ωστόσο, κάποια από τα μέτρα που προβλέπει προσιδιάζουν σε προεκλογική περίοδο. Προκειμένου, λοιπόν, να ανακοπεί η διείσδυση των «Κιτρίνων» στις τάξεις των «Κυανών» και να μειωθεί ο αριθμός «των συμπαθούντων προς αυτούς», προτείνεται όχι μόνον ένας συνδυασμός προπαγάνδας και ψυχολογικής βίας, αλλά και η ικανοποίηση, κατά το δυνατόν, ορισμένων αναγκών του πληθυσμού με στόχο την καλλιέργεια ευνοϊκού κλίματος, προφανώς υπέρ του κυβερνώντος κόμματος. Απαντώντας προληπτικά στην κατηγορία του κομματισμού, το έγγραφο διακήρυσε ότι «ΑΓΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΚΙΤΡΙΝΩΝ δεν ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΛΟΓΙΑ αλλά αποστολή «εθνικής ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»».¹⁴⁸ Αξίζει

144. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό.π., σ. 25.

145. Αντίστοιχες παρατηρήσεις για την αδράνεια του κλήρου «εις τον αντικομμουνιστικόν αγώνα» και το εύλωτο των πνευματικών ανθρώπων στην κομμουνιστική προπαγάνδα διατυπώνονται σε Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 19 Μαΐου 1961, *Εξουσία και παραξενούσια*, σ. 98-100.

146. Παπακωνσταντίνου, ό.π., Παράρτημα, σ. 302.

147. Αυτό ακριβώς ισχυρίστηκε ο Φροντιστής: Σημείωμα Φροντιστή προς Κανελλόπουλο, 26 Σεπτεμβρίου 1975, Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια*, ό.π., σ. 302.

148. Κεφαλαία στο πρωτότυπο. Στο Παράρτημα Γ', με τίτλο «Σχέδιον Διαφωτίσε-

να σημειωθεί ότι, κατά τη σύσκεψη της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής στις 11 Αυγούστου, που φαίνεται ότι ενέκρινε το σχέδιο, ο Γωγούσης ανέφερε ότι βρισκόταν ήδη σε εφαρμογή σχέδιο «ιδεολογικού αγώνος και προβολής του Κυβερνητικού έργου».¹⁴⁹

Η πολιτική ευθύνη

Ο Καραμανλής υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του την 20ή Σεπτεμβρίου 1961. Τον ιδιαίτερο ρόλο του στρατού στην επερχόμενη αναμέτρηση συμβόλιζε η πρότασή του να ανατεθεί η πρωθυπουργία στον απόστρατο αντιστράτηγο Θρασύβουλο Τσακαλώτο και να τοποθετηθεί υπουργός Εθνικής Αμύνης ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ αντιστράτηγος Φροντιστής – πρόταση την οποία ο Καραμανλής απέδωσε στον Τσακαλώτο.¹⁵⁰ Αλλά και ο βασιλιάς Παύλος επέλεξε απόστρατους στρατιωτικούς για τις θέσεις αυτές, διορίζοντας τελικά πρωθυπουργό τον αρχηγό του στρατιωτικού του οίκου Κωνσταντίνο Δόβα και υπουργό Εθνικής Αμύνης τον υποπτέραρχο ε.α. Χαράλαμπο Ποταμιάνο. Ο Καραμανλής θεωρούσε ότι ο τελευταίος είχε διαδραματίσει παρασκηνιακό ρόλο στην ανατροπή της κυβέρνησής του το 1958 και αργότερα επικαλέστηκε την παρουσία του Ποταμιάνου στο Υπουργείο Εθνικής Αμύνης προκειμένου να αποσείσει την κατηγορία ότι εν γνώσει του επιχειρήθηκαν ο επηρεασμός των ψηφοφόρων και η αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος.

Στις εκλογές της 29ης Οκτωβρίου 1961 η ΕΡΕ συγχέντρωσε το 50,81% των ψήφων, αυξάνοντας σχεδόν κατά ένα πέμπτο την εκλογική της δύναμη σε σχέση με την αναμέτρηση του 1958. Αντίθετα, η Αριστερά, που κατήλθε στον εκλογικό στίβο ως συνασπισμός κομμάτων με τον τίτλο Πανδημοκρατικό Αγροτικό Μέτωπο Ελλάδος, είδε το ποσοστό της να μειώνεται κατά τα δύο πέμπτα, από 24,42% σε 14,62%. Σύμφωνα με έκθεση του στρατιωτικού ακολούθου της αμερικανικής πρεσβείας, έλληνες στρατιωτικοί ηγέτες δεν έκρυβαν την «αγαλλίασή» τους για τα εκλογικά αποτελέσματα, ιδίως στην ύπαιθρο, τα οποία απέδιδαν στο πρόγραμμα «διαφωτίσεως» του στρατού.¹⁵¹

Σε σημειώματα που υπαγόρευσε μεταξύ 1966 και 1969, ο Καραμανλής

ως», συνιστάται να συστρατευθούν «ΑΠΑΣΑΙ» οι πολιτικές δυνάμεις των «Κυκλών» και προστίθεται: «Διακομματικά πολιτικά επιτροπεία αγώνος κατά των ΚΙΤΡΙΝΩΝ θα έλυον το πρόβλημα της αντιμετώπισης του ΚΙΤΡΙΝΟΥ κινδύνου δι' όλων των μέσων».

149. Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 11 Αυγούστου 1961, *Εξουσία και παραξουσία*, σ. 108.

150. Επιστολή Τσακαλώτου προς Καραμανλή, *Καραμανλής*, τ. 5, σ. 180-1.

151. USARM[y] A[ttaché], Athens, to D[efense] A[ttaché], CT-401, 4 Νοεμβρίου 1961, National Archives, RG 59, NEA/GREEK, Box 7, Lot File 68D91, Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs, Office of Country Director for Greece.

παραδέχθηκε την ύπαρξη «ανόητων σχεδίων» για τη συμπίεση της εκλογικής δύναμης των «κομμουνιστών». Τα σχέδια αυτά τα απέδωσε στα Ανάκτορα και σε «ωρισμένους στρατιωτικούς κύκλους» που είχαν ανησυχήσει από τα αποτελέσματα των εκλογών του 1958. Οι κύκλοι αυτοί, ισχυρίστηκε, έδρασαν εν αγνοία του ιδίου και της κυβέρνησής του και δεν είχαν πρόθεση να ενισχύσουν την ΕΡΕ. Τη γνώση του πρωθυπουργού για τις «ανοησίες» και τα «ατοπήματα» μιας «κατηγορίας αξιωματικών» που ενδεχομένως έπαιρναν οδηγίες από τον αρχηγό ΓΕΣ απέκλεισε αργότερα και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, αντιπρόεδρος στην κυβέρνηση Καραμανλή μεταξύ 1959 και 1961.¹⁵² Η άποψη αυτή, όμως, προϋποθέτει είτε αυξημένη επιρροή του παλατιού έναντι της κυβέρνησης στις ένοπλες δυνάμεις είτε αυτονομία της στρατιωτικής ηγεσίας, κάτι που έρχεται σε αντίθεση τόσο με τα διαθέσιμα στοιχεία όσο και με την κρίση πρόσφατης μελέτης ότι, την περίοδο 1952-63, η πολιτική ηγεσία ασκούσε αποτελεσματικό έλεγχο στο στράτευμα.¹⁵³ Επιπλέον, ο Καραμανλής υποστήριξε ότι ο υπηρεσιακός υπουργός Εθνικής Αμύνης ενημέρωσε για τα σχέδια σε βάρος της Αριστεράς τους «αντιπάλους» του, εννοώντας προφανώς τη νεοπαγή Ένωση Κέντρου.¹⁵⁴ Την ύπαρξη του σχεδίου «Περικλής» επιβεβαίωσε ο Φροντιστής, επιχείρησε, όμως, να υποβαθμίσει τη σημασία του. Ο πρόεδρος της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, ο οποίος μετά την αποστράτευσή του χρημάτισε βουλευτής της ΕΡΕ, αρνήθηκε την εφαρμογή του σχεδίου στις εκλογές του 1961, αν και παραδέχτηκε ότι «εγένοντο κομματικά παρεμβάσεις υπό του Στρατού και των Σωμάτων Ασφαλείας»,¹⁵⁵ προφανώς υπέρ της ΕΡΕ.

Στοιχεία για κρούσματα βίας και νοθείας στις εκλογές θα παρουσιάζαν τόσο η ΕΔΑ όσο και η Ένωση Κέντρου σε «Μαύρες Βίβλους» που εξέδωσαν στις αρχές του 1962. Βέβαια, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, και παρά την έγκαιρη ενημέρωσή της από την ΕΔΑ και τον Τύπο, η ηγεσία της

152. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 48-9.

153. Hatzivassiliou, *ό.π.*, σ. 4, 141, 158, 161.

154. Σημείωμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, 1969, *Καραμανλής*, τ. 5, σ. 222· από-ντηση Καραμανλή σε ερώτημα Σπύρου Μαρκεζίνη, 1968, στο *ίδιο*, σ. 223· σημείωμα Καραμανλή, 1966, στο *ίδιο*, σ. 226· σημείωμα Καραμανλή, 1967, στο *ίδιο*, τ. 7, σ. 90. Ο Καραμανλής υποστήριξε, επίσης, ότι ακόμα και αν είχαν τύχει εφαρμογής «τα ανόητα αυτά σχέδια» δεν ήταν δυνατό να επηρεάσουν σοβαρά το εκλογικό αποτέλεσμα: Απάντηση Καραμανλή σε ερώτημα Μαρκεζίνη, 1968, στο *ίδιο*, τ. 5, σ. 257. Παρόμοια θέση διατυπώνει ο Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 48. Σε αντίθετο συμπέρασμα τείνει να καταλήξει η μελέτη του Ηλία Νικολακόπουλου. Ο αναλυτής σημειώνει ότι «χωρίς την ψήφο των στρατιωτικών και την αναγκαστική μεταστροφή προς την ΕΡΕ μεγάλου αριθμού οπαδών της ΕΔΑ στις αγροτικές περιοχές», η ΕΡΕ θα εξασφάλιζε, στην καλύτερη περίπτωση, οριακή αυτοδυναμία: Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, *ό.π.*, σ. 274-292, και ιδίως 282.

155. Σημείωμα Φροντιστή προς Κανελλόπουλο, 26 Σεπτεμβρίου 1975, Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 302-3.

Ενώσεως Κέντρου είχε αντιδράσει υποτονικά και καθυστερημένα απέναντι στο ενδεχόμενο αλλοίωσης του εκλογικού αποτελέσματος.¹⁵⁶ Ωστόσο, ενδεχόμενη υστεροβουλία των ηγετών του Κέντρου ότι το κόμμα τους θα έβγαινε κερδισμένο από την άσκηση πιέσεων σε βάρος της ΕΔΑ δεν μειώνει στο ελάχιστο την πρωταρχική ευθύνη της κυβέρνησης.

Τα τεκμήρια από το Αρχείο Τριανταφυλλάκου και, δευτερευόντως, το Αρχείο Δημητράτου, που παρουσιάστηκαν στην παρούσα μελέτη, συμπληρώνουν τα στοιχεία που ήρθαν στο φως στα 1964-65 και επιβεβαιώνουν, μεταξύ άλλων, την αποφασιστική συμμετοχή του Καραμανλή στην έναρξη του «αντικομμουνιστικού αγώνα», την επέμβασή του σε διάφορα στάδια και την τακτική ενημέρωσή του για την εξέλιξη της προσπάθειας.¹⁵⁷ Ως πρωθυπουργός και υπουργός Εθνικής Αμύνης, ο Καραμανλής διέταξε τη συγκρότηση της Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών, της Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής και, αργότερα, της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, από πρόσωπα επιλογής και απόλυτης εμπιστοσύνης του ιδίου· το καλοκαίρι του 1961 και ενόψει της προκήρυξης πρόωρων εκλογών, ο Καραμανλής ζήτησε από τη Δευτεροβάθμια να εισηγηθεί τα «ενδεικνύόμενα μέτρα αντιδράσεως» κατά του κομμουνισμού· εν συνεχεία, ενέκρινε («γενικώς») σχέδιο με σκοπό, όπως λέει ο ίδιος αποδίδοντάς το σε άλλους παράγοντες, «να ασκηθεί ψυχολογική πίεση επί των κομμουνιστών για να συμπτυχθεί η δύναμή των»· τέλος, η υπηρεσιακή κυβέρνηση Δόβα δεν επηρέασε ούτε τη σύνθεση ούτε τη λειτουργία της Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, η οποία, όπως προκύπτει από τα δημοσιευμένα πρακτικά, αφέθηκε απερίσπαστη να ολοκληρώσει τη («νά») της αποστολή. Μετά την επανεκλογή του, ο Καραμανλής συνέχισε να εποπτεύει και να εγκρίνει τη δραστηριότητά της.¹⁵⁸

156. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Δ', ό.π., σ. 59, 74-78· Νικολακόπουλος, ό.π., σ. 270-1.

157. Στο Αρχείο Τριανταφυλλάκου βρίσκονται αρκετά κατατοπιστικά σημειώματα διαφόρων υπηρεσιών «διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως». Ο Καραμανλής έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το οικονομικό κόστος του «αντικομμουνιστικού αγώνα»: Υφυπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως, κατατοπιστικόν σημείωμα διά τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, 25 Φεβρουαρίου 1960, ΕΛΙΑ, Αρχείο Τριανταφυλλάκου· Υπουργός Οικονομικών Κ. Παπακωνσταντίνου προς Προεδρίαν Κυβερνήσεως, «Προηγούμενη έγκρισις κ. Προέδρου Κυβερνήσεως διά δαπάνας εκδόσεω[ν και λειτουργία]ς κινητών συνεργείων», 10 Μαΐου 1961, στο ίδιο· Πρακτικό Δευτεροβάθμιας Επιτροπής, 8 Σεπτεμβρίου 1961, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 110.

158. Βλ. απόφαση Προέδρου Κυβερνήσεως, Φ.0532/00/4, 4 Ιουνίου 1962, *Εξουσία και παραξενουσία*, σ. 113-4. Η Δευτεροβάθμια Επιτροπή, όπως και η Υπηρεσία Πληροφοριών της ΓΔΤΠ, επρόκειτο να καταργηθούν από την κυβέρνηση της Ενώσεως Κέντρου.

Μια αποτίμηση

Η κλιμάκωση του «αντικομμουνιστικού αγώνα» δεν υπήρξε απλό συγκυριακό φαινόμενο· απηχούσε μια βαθύτερη ανασφάλεια και μια σφοδρή επιθυμία για τη διαιώνιση ενός ολόκληρου πλέγματος εξουσίας. Πέρα από την ιδεολογική του διάσταση ως συστατικό στοιχείο της εθνικοφροσύνης, ο αντικομμουνισμός της μετεμφυλιακής περιόδου αφορούσε ένα σύνολο πρακτικών που δεν αποσκοπούσαν απλώς στην προάσπιση του «κρατούντος» κοινωνικού και πολιτικού συστήματος· εξυπηρετούσαν, επίσης, την παραμονή στην εξουσία μιας πολιτικής παράταξης, η οποία, μετά την ενοποίησή της το 1951-52, διεκδικούσε ρόλο αυθεντικού ερμηνευτή του εθνικού συμφέροντος. Αν το απαιτούσαν οι περιστάσεις, ο αντικομμουνισμός προσφερόταν για την απονομιμοποίηση των άλλων διεκδικητών της εξουσίας. Η σύμπραξη των κεντρικών σχηματισμών με την «αποσυνάγωση» Αριστερά το 1956 μπορούσε να ερμηνευτεί ως ρήγμα στο στρατόπεδο των νικητών του εμφυλίου, ταυτόχρονα, όμως, ενίσχυε την εικόνα της ΕΡΕ ως προτύργιου της εθνικοφροσύνης. Η αυτοδύναμη ανάδειξη, δύο χρόνια αργότερα, της Αριστεράς σε αξιωματική αντιπολίτευση έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για την κυβερνώσα παράταξη και τους ισχυρούς εξωκοινοβουλευτικούς υποστηρικτές της.

Στο πεδίο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης, η αντικομμουνιστική εκστρατεία της περιόδου 1958-61 απέφερε πρόσκαιρα μόνον αποτελέσματα, που οφείλονταν κυρίως στην εφαρμογή μεθόδων ελέγχου, εκφοβισμού και καταστολής των αντιφρονούντων. Όπως δείχνουν η περίπτωση της Ελληνικής Επιμορφωτικής Εταιρείας αλλά και η ευρεία χρήση κονδυλιούχων κονδυλοφόρων, οι κυβερνητικές μέθοδοι υπονόμευσαν την αξιοπιστία του εγχειρήματος και, μακροπρόθεσμα, διευκόλυναν την ιδεολογική κατίσχυση της Αριστεράς. Βραχυπρόθεσμα, σοβαρότερες υπήρξαν οι συνέπειες της απόφασης της κυβέρνησης Καραμανλή να αναθέσει στο στρατό και τις υπηρεσίες ασφαλείας όχι μόνον τη διεξαγωγή του «αντικομμουνιστικού αγώνα» αλλά και τη χειραγώγηση του εκλογικού σώματος. Η επιλογή αυτή, η οποία φανέρωνε έλλειψη εμπιστοσύνης στις δημοκρατικές βάσεις του πολιτεύματος, φαλκίδευσε τους κανόνες του κοινοβουλευτικού παιχνιδιού. Το φθινόπωρο του 1961, με ευθύνη της κυβέρνησης Καραμανλή, είχε στηθεί ο μηχανισμός για τη στήριξη ενός κατ' ουσίαν αυταρχικού καθεστώτος. Η συνταγματική εκτροπή κατέστη περιττή, αφού η ΕΡΕ κέρδισε τις εκλογές και το ποσοστό της ΕΔΑ συρρικνώθηκε. Αργότερα, η κυβέρνηση Καραμανλή στράφηκε σε πιο «θεσμικές» μεθόδους, με αποκορύφωμα τη «βαθεία τομή» που επιχειρήθηκε με την πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος, στις αρχές του 1963. Στο μεταξύ, όμως, τα δυναμικά ερείσματα της εξουσίας είχαν ήδη γευτεί μια ισχυρή δόση επέμβασης στις πολιτικές εξελίξεις, με συγκαλυμμένο τρόπο και με εντολή της υπεύθυνης κυβέρνησης. Η εμπειρία του 1958-61 φαίνεται ότι στάθηκε πολύτιμη για εκείνους που, μερικά χρόνια αργότερα, κατάφωρα θα κατέλυαν το δημοκρατικό πολίτευμα.

SUMMARY

Ioannis D. Stefanidis, ...*The Difficult Democracy? The Evolution of 'Anti-Communist Struggle' Mechanisms [in Greece], 1958-61*

Borrowing its title from a sympathetic political biography of Greek statesman Constantine Karamanlis (by French author Maurice Genevoix), this study utilizes the private papers of a former deputy minister for Press and Information and a number of other primary and secondary sources in order to elucidate the psychological warfare and propaganda campaign which the Greek government waged against primarily its left-wing opponents during the late 1950s and early 1960s. In May 1958, the United Democratic Left (ΕΔΑ) and its allies were returned the second largest party in the Greek Parliament with almost a quarter of the national vote. Coming less than nine years after the end of the Greek Civil War, this success alarmed many a supporter of the re-elected Karamanlis government, including the Palace, the military and the United States agencies then active in Greece. At an early stage, the prime minister appeared convinced that the situation called for drastic action. In addition to occasional crack-downs on leftist activity, an extensive network of state agencies and non-state groups evolved with avowed aim to 'combat communism'. Yet, after two years of organizational proliferation and various non-starters, the 'operational responsibility' for the co-ordination and implementation of the 'anti-communist struggle' passed to the trusted Army leaders. This operation culminated on the eve of the October 1961 elections. In the wake of Karamanlis' third electoral victory, both ΕΔΑ, whose vote was severely curtailed, and the regrouped centrist opposition denounced the result as the product of 'violence and fraud'.

Available evidence points at a sustained campaign, authorized by prime minister Karamanlis, secretly funded by the state budget and orchestrated by government agencies. Its primary aim was, of course, to help suppress leftist influence but in the process it did much to improve the appeal of the ruling party. The security apparatus and extraordinary legislation inherited from the Civil War years was complemented by new agencies and a host of private groups which combined ardent anti-communism with more self-seeking aims. US agencies also offered know-how and material support. Public opinion was 'cultivated' through various channels, including the government-controlled radio, the pro-government press and subsidized journalists (including

foreign correspondents), freely distributed publications, theatre, cinema, plus mobile 'information' units which roamed the countryside – covertly operated by the Army whose role increased as the government anxiously sought tangible results. Proof of this campaign was presented by the Centre government which ruled in 1964-65 but was disputed by the right-wing opposition and Karamanlis himself, who denied any personal involvement. In the face of the evidence available, such disclaimers hold little water. The longer-term effects Karamanlis' decision to directly involve the Army in what primarily was a political and ideological contest would become painfully apparent when officers seasoned in the 'anti-communist struggle' abolished constitutional rule and seized power in 1967.

